

TÜRK EĞİTİM TARİHİ

DOÇ. DR. SELİM HİLMİ ÖZKAN

İstanbul, 2017

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	2
GİRİŞ.....	5
BİRİNCİ BÖLÜM	6
İSLAM ÖNCESİ TÜRK DEVLETLERİNDE EĞİTİM	6
1. Hunlarda Eğitim.....	6
2. Göktürklerde Eğitim	7
2.1. Orhun Abideleri ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri	8
3. Uygurlarda Eğitim	8
İKİNCİ BÖLÜM.....	10
İSLAMİ DÖNEMDE TÜRKLERDE EĞİTİM	10
1. İslamiyet'in Kabulü ve Türkler.....	10
2. Karahanlılarda Eğitim (840-1212).....	10
2.1. Karahanlı Dönemi Eğitim Kurumları.....	11
2.2. Karahanlılar Dönemi Türk Eğitimine Katkı Sağlayanlar	12
2.2.1. Farabi(870-950)	12
2.2.2. İbn-i Sina(980-1037).....	13
2.2.3. Kaşgarlı Mahmud(1008-1105).....	14
2.2.4. Yusuf Has Hacıp (1017?-1077)	14
2.2.5. Ahmet Yesevi(1093-1166).....	15
2.2.6. Edip Ahmet Yükneci(XII. yüzyıl)	15
3. Gazneliler Dönemi Eğitim (961-1187)	15
3. Memlükler Dönemi Eğitim(1250-1517)	15
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	16
SELÇUKLULAR VE BEYLİKLER DÖNEMİ TÜRKLERDE EĞİTİM	16
1. Büyük Selçuklar Dönemi (1040-1157)	16
1.1. Büyük Selçuklular Dönemi Eğitim Kurumları.....	16
1.2. Büyük Selçuklular Dönemi Türk Eğitimine Katkısı Olanlar	17
1.2.1. Nizamülmülk(1018-1092)	17
1.2.2. Gazali (1058-1111)	18
2. Anadolu Selçuklular Dönemi.....	18
2.1. Anadolu Selçuklular Dönemi Eğitim Kurumları	18
2.2. Anadolu Selçuklular Dönemi Eğitime Katkı Sağlayanlar	18
2.2.1. Ahi Evran (Nasirettin Mahmud el-Hoyi) (1171-1261)	18
2.2.2. Mevlana Celaleddin-i Rumi (1207-1273)	19
2.2.3. Nasirettin Hoca (1208-1284).....	19
2.2.4. Hacı Bektaş-ı Veli (1209-1271)	19
2.2.5. Yunus Emre (1240-1321).....	19
2.2.6. Aşık Paşa (1272-1333)	20
3. Anadolu Beylikleri Döneminde Eğitim	20
3.1. Beylikler Dönemi Eğitim Kurumları.....	21

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	22
OSMANLILAR DÖNEMİ TÜRK EĞİTİMİ	22
1. Kuruluş Dönemi Osmanlılarda Eğitim (1299-1453)	22
1.1.1. Mahalle(Sıbyan) Mektepleri:.....	23
1.1.2. Medreselerin Kuruluşu ve Gelişmesi.....	23
1.1.3. Acemi Ocağı	24
1.1.4. Yeniçeri Ocağının Kuruluşu.....	24
1.1.5. Hacı Bayram Veli (1352-1429).....	24
2. Klasik Dönem Osmanlılarda Eğitim (1453-1699)	25
2.1. Klasik Dönem Eğitim Kurumları	27
2.1.1. Genel Amaçlı Medreseler	27
2.1.2. İhtisas Medreseleri.....	29
2.1.3. Medreselerde Eğitim Dili	29
2.1.4. Medreselerdeki Görevliler	31
2.1.5. Medreselerin Bozulmaya Başlaması.....	31
2.2. Enderun.....	31
2.3. Şehzadelerin Yetiştirilmesi	31
2.3.1. İmam-ı Birgivi (1523-1573)	32
3. Geçiş Dönemi Eğitim ve Yenileşme Hareketleri(1699-1839)	33
3.1. Geçiş Dönemi Eğitime Katkı Sağlayan Şahsiyetler	33
3.1.1. Kâtip Çelebi (Hacı Halife / 1609-1658)	33
3.1.2. Erzurumlu İbrahim Hakkı (1703-1780)	34
3.1.3. İlköğretim	34
3.1.4. Ortaöğretim	34
3.1.5. Yükseköğretim.....	38
4. Meşrutiyet Dönemi(1876-1923).....	38
4.1. Meşrutiyet Dönemi Eğitime Katkı Sağlayan Şahsiyetler.....	39
4.1.1. Emrullah Efendi (1859-1914).....	39
4.1.2. Abdullah Cevdet (1869-1932).....	39
4.1.3. Ziya Gökalp (1876-1924)	39
4.1.4. Prens Sebahattin (1879-1948)	39
4.1.5. Satı Bey (1880-1969)	39
4.1.6. Ethem Nejat (1883-1921)	39
4.1.7. İsmail Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978)	39
5. Yaygın Eğitim Kurumları	39
6. Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımları.....	39
6.1. Osmanlıcılık	39
6.2. İslamcılık.....	39
6.3. Batıcılık	39
6.4. Türkçülük	39
6.5. Turancılık.....	39
7. Osmanlılarda Azınlık ve Yabancı Okullar	40
7.1. Azınlık Okulları.....	40
7.1.1. Rum Okulları	40

7.1.2. . Ermeni Okulları.....	40
7.1.3. . Yahudi Okulları.....	40
7.2. Yabancılar Tarafından Açılan Okullar.....	40
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	42
CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK EĞİTİMİ.....	42
1. Milli Mücadele Dönemi Eğitim Faaliyetleri.....	42
2. Tek Parti Dönemi Eğitim Faaliyetleri (1923-1950)	42
6.1. Yatılı İlköğretim Bölge Okulları.....	43
3. Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme	44

GİRİŞ

Eğitim ve Öğretim faaliyeti insanlık tarihi kadar eski bir uğraşı alanıdır. İlk insan ile başlayan bu faaliyet günümüze kadar kesintisiz olarak binlerce yıldır devam edegelmiştir. Dünya kültür ve medeniyetine birçok alanda katkıları olan Türkler’de tarihlerinin ilk dönemlerinden beri eğitim ve öğretim faaliyetleri ile iç içe olmuşlardır. Bu faaliyet doğrudan doğruya bugünkü formal eğitim-öğretim şeklinde algılanmamalıdır. Türklerin egemen olmak istediği coğrafya üzerindeki faaliyetleri, toplumun ihtiyaçlarının karşılanması, tarihi süreçte dünya kültür ve medeniyetine yapılan katkılardan tutun da *alp* insan tipi yetiştirmeye kadar tüm uğraşlar Türk eğitim tarihinin bir parçasını meydana getirir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM ÖNCESİ TÜRK DEVLETLERİNDE EĞİTİM

Tarihte bilinen ilk Türk hükümdarı Teoman, ilk Türk devleti’de Asya Hun devletidir. Hunlardan önceki Türklerin siyasi bir organizasyon halinde yaşayışları hakkında şimdilik elimizde net bilgiler bulunmamaktadır. Fakat Hunlardan öncede Türklerin siyasi bir yapı halinde yaşamış olmaları ile ilgili başta Çin kaynakları olmak üzere arkeolojik kazılarda elde edilen bilgiler bizlere bazı ip uçları vermektedir.

Türklerde eğitim ilk Türk toplulukları ile başlar. İlk Türk topluluklarında eğitim, doğa ile iç içe yaşayan toplumun yaşam biçimi ile şekillenmiştir. Bu dönemde örgün eğitimin yapıldığı ile ilgili elimizde kesin deliller yoktur. Fakat bir eğitim sisteminin olduğu kesindir. Bu sistemin temelini ise *alp insan tipi* yetiştirme anlayışı şekillendirmiştir. İlk Türk topluluklarından kalan hikaye, masal, şiir, atasözü gibi sözlü edebiyat ürünleri ilk Türk topluluklarındaki eğitimin içeriği hakkında bizlere bilgi vermektedir¹. Bu anlayış ile yetişen kişi öncelikle devletin kendisinden istediği görev ve sorumlulukları en iyi şekilde yerine getirebilecektir. Aynı zamanda toplum tarafından da kabul gören bir kişiliğe sahip olacaktır.

1. Hunlarda Eğitim

Asya’da dağınık boylar halinde yaşayan Türkleri bir siyasi yapı etrafında toplamayı başaran İlk Türk devleti olan Asya Hunları ve bu devletin ilk hakanı Teoman dönemi Türk eğitimin şekillenmeye başladığı dönem olarak kabul edilebilir. Teomandan sonra onun yerine geçen oğlu Mete(M.Ö 209-274) döneminde hem devlet en parlak devrini yaşamış hem de eğitim aklının da bir takım yenilikler kendinin göstermiştir. Mesela askeri eğitimin temeli olan onluk sistem Mete döneminde ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Mete Türk hakanları arasında aynı zamanda program koyucusu olarakta kabul edilebilir.

Türklerle ilgili ilk yazılı kaynaklar Göktürkler dönemine ait olmasına rağmen Hunlar döneminde de Türklerin okuma yazma bildiklerini söyleyebiliriz. Çünkü Mete dönemnde Çin imparatoru ile mektuplaşmalar olmuştur.

¹ Bahaddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s. 245.

Bu dönemdeki eğitimi toplumun eğitilmesi, askeri eğitim, mesleki eğitim ve dini eğitim şeklinde gruplara ayrabiliriz.

Toplumsal Eğitim: Bozkır hayat yaşamına alışkın Türk topluluklarının eğitilmesidir. Batılıların “göçebe kültür” olarak tanımladıkları fakat gerçekte “Bozkır Kültürü” şeklinde tarif edilebilecek ve Orta Asya Bozkırlarında yaşayan Türklerin oluşturduğu yaşam biçiminin Orta Asya Türk toplumunu eğitmesidir. Aslında bu eğitim biçimi doğa ile iç içe yaşayan Türklerin kendi ihtiyaçlarını karşılarken dünya medeniyetine de katkı sağlamalarıdır. Mesela Türklerin Bozkır Kültürünün bir parçası olan göçebe yaşamları boyunca tekerleği ve atlı arabayı kullanmaları dünya medeniyetine yaptıkları en büyük katkılardan birisidir.

Aile İçi Eğitim: Türklerin en çok önem verdikleri toplumsal kurumlardan birisi aile kurumudur. Bilinen ilk Türke devleti Hunlar da aile kurumuna büyük önem vermişlerdir. Toplumsal eğitimin ilk aşaması aile de başlamıştır.

Askeri Eğitim: Diğer devletlerde olduğu gibi Hunlar döneminde de askeri eğitimin ayrı bir önemi vardır. Bilhassa Mete döneminde ordunun onluk sisteme göre teşkilatlanması Türk devlet adamlarının askeri eğitim konusunda ne derece iyi eğitim aldıkları konusunda bizlere bazı ip uçları vermektedir. Aynı şekilde ilkçağlardan günümüze kadar ulaşım ve savaş olmak başta üzere binlerce yıldır kullanılan atın evcilleştirilmesi Türklerin askeri alanda dünya medeniyetine yaptıkları en büyük katkılardan birisidir. Atın evcilleştirilmesi Türklerin askeri eğitim konusunda ne derece başarılı olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Bunun dışında toplumun bireyleri ata binmeyi ve kılıç kuşanmayı öğrenmektedirler. Her Hun çocuğu iyi bir asker olarak yetiştirilirdi. Buna devlet kadar ailelerde önem verirlerdi.

Mesleki Eğitim: Arkeolojik kazılarda ve yapılan alan araştırmalarında elde edilen bulgular Türklerin mesleki alanda da eğitilmiş oldukları konusunda ip uçları vermektedir. Kılıç yapmak, ip eğirmek, halı ve kilim dokumak gibi uğraşı alanları Türkler tarafından en iyi bilinen el sanatları arasındadır. Bilhassa demiri işlemek Türkler tarafından çok kabul gören bir uğraşı alanıydı. Bu bilgi birikimler kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar devam etmiştir.

Dini Eğitim: Dini inançların Türklerin hayatında her zaman önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Din adamları ve Türkler tarafından kutsal kabul edilen değerler gelecek kuşaklara aktarılmıştır. İslamiyetin kabulü ile bunlar yavaş yavaş kültürel değerler arasında kalmıştır.

2. Göktürklerde Eğitim

Hun Devleti’nin yıkılmasından sonra onun yerine kurulan Göktürk Devleti, Hunların mirascısı ve devamıdır. Hunların siyasi ve coğrafi mirasını devralan Göktürkler, Hunların eğitim mirasını da devralmıştır. Hunlar döneminde

eğitim anlayışının aynen Göktürkler döneminde de devam ettiğini söyleyebiliriz.

Göktürkler dönemini eğitim tarihi açısından önemli kılan, onların 38 harften oluşan kendilerine özgü bir alfabelerinin olmasıdır. Aynı zamanda Orhun abidelerinin günümüze kadar yazılı bir kaynak olarak gelmesi Göktürkleri eğitim tarihi açısından farklı kılmaktadır. Göktürk yazıtları olarak da bilinen bu eserlerden, Göktürkler dönemindeki eğitim-öğretim faaliyetleri hakkında bilgiler elde etmekteyiz.

2.1. Orhun Abideleri ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri

Orhun Abideleri veya Göktürk anıtları Göktürkler döneminden günümüze kalan en önemli tarihi belgelerden birisidir. Be eserlerden Göktürklerin idarî, siyasî, ekonomik, toplumsal alanları başta olmak üzere birçok alanını aydınlatabildiğimiz gibi dönemin eğitim yönünü de bu eserlerden çıkarabiliyoruz. Orhun Abideleri bugün Moğolistan sınırlarında Orhun Nehri yakınlarındadır. Bu abideler Kül Tigin, Bilge Kağan ve vezir Tonyukuk adına dikilmişlerdir. Abideler Yolluğ Tigin tarafından yazılmıştır.

Orhun Abideleri dil açısından incelendiği zaman, Avrupa milletlerinin millî bir dil ve yazılarının ortaya çıkmadığı bir dönemde Türklerin millî bir dillerinin olduğunu bize göstermesi açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Orhun Abidelerinde 6000 kadar kelime vardır².

Orhun Abideleri:

- Türk hükümdarlarının halkı ve ülkesi için yaptıkları ve yapması gereken şeylerden bahsedilmiştir.
- Türklerin bağımsız yaşama arzusu hakkında bilgiler vermektedir.
- Türklerin birlik ve beraberlik içerisinde hareket etmeleri gerektiği hakkında bilgiler içermektedir.

3. Uyğurlarda Eğitim

Sekizinci yüzyılın ortalarına doğru Götürk Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesinden sonra Türkler uyğurların siyasi birliği altında yeniden teşkilatlanmışlardır.

Uygurlar dönemi Türk eğitimi, İslami döneme geçiş öncesi olgunlaşma dönemidir. Eğitim anlamında kurumsallaşmanın başladığı dönemin Uygurlar dönemi olduğunu söyleyebiliriz.

Uygurlar kendilerine özgü alfabesi, matba ve kağıdı kullanmaya başlamaları ile Türk eğitim tarihinde ayrı bir yere sahiptirler. Devletin kuruluş döne-

² Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 2013, s. 11.

minde Göktürk alfbesini kullanan Uygurlar daha sonra kendi alfabelerini kullanmışlardır.

Uygurlar döneminde matbada kullanılmaya başlamıştır. Matbanın kullanılması Uygurlar döneminde okur yazar oranının bir dönem öncesine göre yükselmesi anlamına da gelmektedir.

Kendilerinde önceki Türk devletlerinden farklı olarak daha yerleşik bir yaşam süren Uygurlar, eğitimin kurumsallaşmasının da önünü açmışlardır. Bu konuda bir Uygur atasözü: “Çocuğunu öğretmene ver, ondan alıp saraya ver” bizlere eğitim ve öğretimin önemi hakkında çok şeyler anlatmaktadır. Bu anlayışı göre iyi bir yönetici, devlet adamı, memur, bürokrat, katip, asker olmanın yolu ancak iyi bir eğitimden geçmektedir. Bu durum aynı zamanda Uygurlar döneminde örgün eğitim kurumlarının da varlığının bir göstergesidir.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMİ DÖNEMDE TÜRKLERDE EĞİTİM

1. İslamiyet'in Kabulü ve Türkler

Bilhassa Emeviler döneminde İslam dini Arap yarımadasının dışına taşarak Suriye, İran ve Maverâünnehir'e kadar ulaşmıştır. Bu dönemde Seyhun ve Ceyhun havzasında yaşayan Türkler'de Müslüman Araplar ile karşı karşıya gelmiştir. Bu arada Emevi hanedanının yerine geçen Abbasiler döneminde Çin orduları Karlukların yaşadığı topraklara girmiştir. Karluklar Abbasi valisi Ebû Müslimden yardım istemişlerdir. Bu istek üzerine bölgeye yönelen Araplar ile Çinliler 751 yılında Talas yakınlarında savaşmışlardır. Bu mücadele sonrası Çin ordusu ağır bir yenilgi almıştır. Emeviler döneminde başlayan Türk-Arap yakınlaşması bu savaş sonrası daha sıcak ilişkilere bırakmıştır. Emevilere nazaran daha ılıman bir politika takip eden Abbasiler döneminde, İslam dini Türkler arasında yayılmaya başlamıştır³. Onuncu yüzyıla gelindiği zaman başta Karluk, Yağma ve Çiğil boyları olmak üzere birçok Türk boy ve kabilesi İslam dinini kabul etmeye başlamıştır. Bu yüzyılda başlayan İslam'ın Türkler arasında yayılması ile İslam kültür ve medeniyeti zamanla Türk - İslam kültür ve medeniyeti şeklinde kendini ortaya koymuştur. Türklerin yaşamının her alanına etki eden İslam dini eğitim alanında da etkisini göstermiştir.

Eğitimin en önemli yapı taşlarından olan bilim, sanat ve edebiyat alanında birçok yeni gelişme, Türklerin sağlamış olduğu huzur ortamı sayesinde hızla yayılma imkanı bulmuştur.

2. Karahanlılarda Eğitim (840-1212)

Uygurların tarih sahnesinden çekilmesinden sonra onun yerine kurulan Karahanlılar döneminde Türkler kitleler halinde İslam dinine geçmeye başladılar. Bilhassa Satuk Buğra Han'ın Müslüman olarak Abdülkerim adını almasından sonra bu süreç daha da hızlandı. Karahanlılar döneminde eğitim, Türk-İslam kültürünün etkisi ile gelişmiştir. Bu dönemde açılmaya başlayan medreseler, Osmanlıların yıkılışına kadar yaklaşık bin yıl Türk ve İslam coğrafyasında en önemli eğitim kurumları olarak varlığını sürdürmüştür. Karahanlılar döneminde gelecek kuşaklara ışık tutacak birçok bilim adamı yetişmiştir. Bunların yazdığı eserler yüzlerce yıl hem Batı'da hem de Doğu'da temel başvuru eserleri arasında yerini almıştır. Bu bilim adamlarının yetişmesi

³ Kitleler halinde olmasa da İslamiyet ilk defa İtil Bulgarları arasında yayılmıştır.

ve eserlerini vermelerinde Karahanlı hükümdarları ve devlet adamlarının bilim adamları ve bilimsel faaliyetleri desteklemelerinin büyük payı vardır.

2.1. Karahanlı Dönemi Eğitim Kurumları

Karahanlılar dönemindeki eğitim kurumlarını örgün ve yaygın eğitim kurumları olarak iki gruba ayırabiliriz. Karahanlılar kendilerinden sonra kurulan Türk-İslam devletlerine örnek oldukları için bu dönemde orataya çıkan eğitim kurumlarını ayrıntılı olarak ele alacağız. Karahanlıların bu kurumlara katkılarını izah etmeye çalışacağız. Daha sonraki devletler döneminde ise bu kurumlar ile ilgili yenilikleri ve değişiklikleri belirtmekle yetineceğiz. Eğer yeni bir eğitim kurumu ihdas edildi ise onu ilk oataya çıkaran devlet döneminde yine ayrıntılı şekilde ele almaya çalışacağız.

Örgün eğitim kurumları medreseler ve her mahallede olan mekteplerdir. Yaygın eğitim kurumları ise rıbat(hankah), cami, mescit, kütüphane, tekke ve zaviyeler şeklinde sıralayabiliriz.

Örgün Eğitim Kurumları:

Mektepler: Okuma yazma başta olmak üzere temel bazı dini bilgilerin öğretildiği eğitim kurumlarıdır. Genelde bir caminin yanında yapılan bu kurumlara 6-7 yaşına gelen çocuklar alınırdı. Buraya devam eden çocuklar 4-5 yıl kadar burada okuma yazma başta olmak üzere temel dini bilgileri ve bazı pozitif bilgileri öğrenirlerdi. Buradan sonra ilmini geliştirmek isteyenler medreselere devam ederdi.

Medresler: Türk ve İslam dünyasında ilköğretimden yükseköğretime kadar olan eğitim öğretim faaliyetlerinin yapıldığı eğitim öğretim kurumlarının genel adıdır. Türk devletlerindeki ilk örnekleri Karahanlılar dönemine aittir. Daha sonraki dönemlerde gelişerek ve daha da kurumsal hale gelerek varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Karahanlılar döneminde ülkenin büyük şehirlerinde medreseler açılmıştır. Burada eğitim ve öğretim faaliyetleri vakıflar aracılığı ile sürdürülmüştür.

Yaygın Eğitim Kurumları:

Rıbat(Hangah-Kervansaray): Karahanlılar döneminde sınır güvenliğini sağlamak amacı ile kurulan bu yapılar zamanla mescit, medrese, aşhane, derslik, hamam gibi çeşitli müstemilatlar ile donatılmışlardır. Karahanlılar döneminde sayıları onbinleri bulmuştur. Bu yapılar daha sonra gelen Türk-İslam devletlerindeki eğitim kurumlarına da örnek olmuştur. Burada öğrenciler ve eğitim almak isteyen kimselere destek verilmiştir. Karahanlılar dönemi için Ribatımelik, Daya Hatun Kervansarayı ve Akçakale Kervansarayı bu yapılara örnektir.

Cami ve Mescit: Cami ve mescitler sadece ibadet etmek için yapılan yapılar değildir. Bu yapılar şehir ile bütünleşmiş ve şehre kimlik verecek şekilde planlanmışlardır. Aynı zamanda camiler, Müslümanların günlük bir araya geldikleri şehrin ve toplumun sorunları ile ilgili görüşlerini dile getirdikleri mekânlardır. Camilerde çocuklara ve yetişkinlere her gün ikindi namazı öncesi ve sonrası, cuma ve bayram namazlarında vaazlar verilerek toplumun aydınlanması sağlanmıştır. Vaazlar sadece dini konularla sınırlı olmayıp toplumu ilgilendiren her konuyu içerisine almaktaydı.

Tekke ve Zaviyeler: Yukarıda saymış olduğumuz eserlerin dışında tekke ve zaviyelerde lerde önemli eğitim kurumları arasındadır. İslamiyet'in Anadolu, Balkanlar ve diğer alanlarda yayılmasında çok büyük bir önemi olan zaviye ve tekkelerin izlerini her yerde görmek mümkündür. Tekke ve zaviyeler herhangi bir tarikata mensup dervişlerin, bir yerleşim yeri veya yol üzerinde gelip geçenlerin yeme ve içme ihtiyaçlarını sağlamak amacı ile yapmış oldukları hayır binalarıdır. Zâviyeler yeni feth edilen yerlerin İslamlaşmasında önemli görev ve sorumluluk üstlenmişlerdir⁴.

Kütüphane: Kitap ve kütüphane Türk-İslam kültürünün en önemli eğitim unsurları arasındadır. Karahanlılar döneminde de birçok kütüphane kurulmuştur. Bunlar bir cami veya eğitim kurumunun içerisinde olduğu gibi ayrı yapılar halinde de yapılmışlardır.

2.2. Karahanlılar Dönemi Türk Eğitimine Katkı Sağlayanlar

2.2.1. Farabi(870-950)

Muallim-i Sani olarak da bilinen Farabi, Türkistan'da bulunan Farab kasabasında 870'li yıllarda dünyaya gelmiştir. Türk ve İslam coğrafyasında gezererek ilmini tekamül etmiştir. Yüzün üzerinde eser bırakmıştır. Bu eserlerinde Türk eğitim sistemi hakkında önemli görüşler ortaya koyar.

Farabi'nin Eğitim Görüşleri:

- Eğitim'de bireyin önemi üzerinde duran Farabi, eğitimin amacının bireyi mutluluğa ulaştırmak olduğunu ifade eder.
- Ona göre aile reisi ailenin eğitiminden sorumludur. Toplumun temel taşı olan çocuklar ve gençler bir eğitimci tarafından eğitilmelidir. Milletin eğitilmesinde devlet başkanına da büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir. Farabi'nin eğitim görüşü geleneksel Türk eğitim anlayışı ile uyushmaktadır. Çünkü dönemin siyasetname türü eserlerinde, devlet

⁴ Ahmed Yaşar Ocak, "Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 12, s. 265; Hüseyin Çınar, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntap Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2000, s. 229.

başkanının topluma karşı görev ve sorumlulukları vardır. Bunlardan birisi de toplumun çağın gereklerine göre yetiştirilmesidir.

- Öğretmen öğretimde ilk önce kolaydan başlamalıdır. Daha sonra diğer konuya geçmelidir. Bir konu öğretilmeden diğerine geçilmemelidir.
- Çocuğun disiplini konusunda da görüşler bildiren Farabi, orta yolun tercih edilmesini tavsiye eder.

2.2.2. İbn-i Sina(980-1037)

Buhara yakınlarında Afşana köyünde dünyaya gelen İbn-i Sina, başta tıp olmak üzere Türk eğitimine yüzlerce kitap ile katkı sağlamıştır. İbn-i Sina'nın en önemli yönlerinden birisi de Türk eğitimine yaptığı katkılardır. İbn-i Sina günümüzden bin yıl önce çocuk eğitimi konusunda modern eğitimin temitlerini ortaya koymuştur.

İbn-i Sina'nın Eğitim Görüşleri:

- İbn-i Sina eğitimin insanın yeteneklerini ortaya çıkarılması olarak tanımlar.
- Modern ve kalkınmış toplumların vazgeçilmezlerinden olan zorunlu eğitimi İbn-i Sina günümüzden(2014) yaklaşık bin yıl önce ortaya koymuştur. Ona göre altı yaşına gelen çocuk okula gönderilmeli ve on dört yaşına kadar eğitilmelidir.
- İbn-i Sina öğretmenin yumuşak huylu olmasının çocuk üzerinde olumlu izlenimler bırakacağını dile getirir. Çocuklar bir arda ve toplu şekilde eğitilmelidir. Böylelikle İbn-i Sina sosyalleşmenin okulda başlayacağı konusunda da görüşlerini bin yıl önce ortaya koymuştur.

İbn-i Sina'ya Göre Eğitim Türleri:

Zihni Öğretim:

Sınai Öğretim:

Telkini Öğretim:

Tedibi Öğretim:

Taklidi Öğretim:

Tenbihi Öğretim:⁵

⁵ Akyüz, a.g.e., s. 29.

2.2.3. Kaşgarlı Mahmud(1008-1105)

Kaşgarlı Mahmud yaklaşık olarak 1008 yıllarında Kaşgar'da dünyaya gelmiştir. Karahanlı soyundan Hüseyin Çağrı Tegin'in oğludur. Kaşgarlı Mahmud meşhur *Dîvânü Lügati't-Türk* isimli eserini Türk illerini onbeş yıl gezerek oluşturmuştur. Bu eser aynı zamanda Türkçenin ilk sözlük ve dilbilgisi kitabıdır. Kaşgarlı eserini 1072 yılında Bağdat'da yazmaya başlamıştır. Eserine 1077 yılında son şeklini vererek Abbasi halifesinin oğlu Ebu'l Kasım Abdullah'a sunmuştur.

Kaşgarlı 1080 yılında ata yurdu Kaşgar'a döner ve burada Mahmudiye Medresesinde müderrisliğe başlar. Vefatına kadar burada binlerce öğrenci yetiştirir. 2008 yılı Kaşgarlı Mahmud'un doğumunun bininci yılı münasebeti ile Kaşgarlı Mahmud yılı ilan edilmiştir.

Kaşgarlı'ya Göre Eğitim:

Kaşgarlı eserinde çocuk yetiştirilmesi ile ilgili bilgiler verir. Aynı zamanda onun eserinden, eski Türklerin oynadıkları çocuk oyunları hakkında da bilgi sahibi olmaktadır.

Kaşgarlı'nın Eğitim Metodu:

Kaşgarlı Mahmud hazırlamış olduğu eserinde özellikle dil öğretimi konusunda bazı ipuçları verir.

- Dil öğretiminde metin çözümle üzerinde durur.
- Kuralların örnekler ile desteklenmesinin önemini vurgular.

2.2.4. Yusuf Has Hacıp (1017?-1077)

Türk eğitimi üzerine paha biçilmez görüşleri olan Yusuf Has Hacıp yaklaşık 1017 yıllarında Karahanlı şehirlerinden Balasagun'da dünyaya gelmiştir. Kutadgu Bilig isimli eseri eğitim üzerine görüşlerde içermektedir. Eser 1070 yılında Karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Han (*Ebû Ali Hasan bin Süleyman Arslan*)'a sunulmuştur.

Eğitim kitabı olmanın yanısıra siyasetnâme ve nasihatnâme özelliği de taşıyan Kutadgu Bilig, Karahanlılar döneminin ilmi ve eğitim yönü hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Eser, 4 ana unsur ve bu 4 unsuru temsil eden sembolik şahsiyetler üzerine kurulmuştur.

Şahsiyet	Meslek / Görev	Temsil / Sembol
Kün-Togdı	Hükümdar	Adalet
Ay-Toldı	Vezir	Mutluluk (Bilgeliği Temsil)
Ögdülmiş	Vezirin Oğlu	Akıl (ya da bilgi)
Odgurmuş	Bilge Kişi (Vezirin Akrabası)	Akıbet (Yaşamın Sonu)

2.2.5. Ahmet Yesevi(1093-1166)

Ahmet Yesevi Karahanlıların önemli şehirlerinden birisi olan Yesi'nin Sayram kentinde 1093 yıllarında dünyaya gelmiştir.

Divan-ı Hikmet isimli eseri Türk eğitim ve tasavvuf tarihi açısından önemli bir eserdir.

Ahmed Yesevi'nin sevenleri ve takipçileri Anadolu'da İslamın yayılmasından önemli rol oynamışlardır.

2.2.6. Edip Ahmet Yükneki(XII. yüzyıl)

XII. yüzyılda yaşamış olan Edip Ahmed'in bırakmış olduğu Atabetü'l Hakayık isimli eseri sayesinde Karahanlılar dönemi eğitim sistemi hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Eser eğitimde ahlaki değerın önemi hakkında önemli bilgiler içermektedir.

3. Gazneliler Dönemi Eğitim (961-1187)

Bugün Afganistan sınırları içerisinde bulunan Gazne şehrinde kurulduğu için bu ism ile anılan Gazneliler, çok uluslu bir devlet özelliği taşımaktadır. Gazneli Mahmud dönemi devletin en parlak devridir. Onun devrinde Gazneliler Hindistan üzerinde de gemenlik kurmuştur. 1040 Dandanakan savaşı sonrası egemenlik alanlarının bir kısmını Selçuklulara bırakmak zorunda kalmışlardır.

3. Memlükler Dönemi Eğitim(1250-1517)

Eyyûbîlerin son hükümdarı ölünce tahta, karısı Şecerüddür geçmişti. Ancak bu durum alışık bir durum olmadığı için komutanlardan İzzettin Aybeg ile evlendi. Ordu, İzzettin Aybeg'i sultan ilân etti. Böylece Eyyûbî hanedanıda son bulmuş oldu. Memlükler Orta Doğu'da Haçlı ve Moğollara karşı başarılı seferler yaptılar. Bu dönemde Moğollar Suriye ve çevresine giremedikleri gibi Haçlı kalıntıları da bölgeden temizlenmiştir. Bu dönem Türk-İslam tarihinin askeri alanda olduğu kadar kültür ve medeniyet alanında da en parlak devirlerinden birsidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLULAR ve BEYLİKLER DÖNEMİ TÜRKLERDE EĞİTİM

1. Büyük Selçuklar Dönemi (1040-1157)

Selçukoğullarının atası Selçuk Bey'in ölümü üzerine onun yerini torunları Tuğrul ve Çağrı Beyler doldurmuştur. Tuğrul Bey Gazneliler ile girişmiş olduğu hakimiyet mücadelesinde galip gelmiştir. 1040 Dandanakan mevkiinde gerçekleşen bu mücadele sonrası kurulan Büyük Selçuklu Devleti, Karahanlı ve Gazneli'nin bıraktığı egemenlik alanına sahip çıkmıştır. Tuğru Bey 1055 yılında Bağdat üzerine yaptığı seferde Abbasi halifesini Şii Büveyoğullarının baskısından kurtarmıştır. Daha sonra halifenin kızı ile de evlenen Tuğrul Bey'e halife tarafından Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarı ünvanı verilmiştir. Elbette bu durum Selçukluların itibarını İslam dünyasında artırmıştır. Tuğrul Bey'in vefatı üzerine onun yerine kardeşinin oğlu Alparsalan geçmiştir. Onun döneminde Kafkaslar ve Anadolu üzerine fetihlere ağırlık verilmiştir. Billhassa 1071 Malazgirt savaşı sonrası Anadolu'ya giren Selçuklu Türkleri Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında büyük rol oynamışlardır.

Siyasi istikararın sağlandığı bu dönemde eğitim alanında birçok yenilikler olduğu gibi Selçukluların egemen olduğu saha bilim adamları tarafından tercih edilen bir yer olmuştur. Ülkenin birçok yerine yeni medresler açılmıştır.

1.1. Büyük Selçuklular Dönemi Eğitim Kurumları

Karahanlı ve Gazneli eğitim geleneği mirasını devralan Büyük Selçuklu Devleti bu kurumları geliştirerek kendisinden sonraki devletlere miras bırakmıştır.

Örgün Eğitim Kurumları:

Medreseler: Büyük Selçuklular döneminde medreseler eğitim-öğretim alanında büyük gelişme katetmişlerdir. Karahanlılar döneminde kurulmaya başlayan bu kurumlar, Selçuklular döneminde biraz daha gelişmişlerdir. İlk medrese 1040 yılında Nişabur'da açılmıştır. Daha sonra Selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından 1067 yılında açılan Nizamiye medreseleri eğitim öğretim alanına yeni bir soluk getirmiştir.

- *Mektepler:* Eğitim öğretimin ilk basamağını oluşturan mektepler bu dönemde de gelişme göstermiştir.

- *Nizamiye Medreseleri:* Selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından Nişabur'da temeli atılan bu medreselerde dini ilimlerin yanı sıra pozitif bilimlerde okutulmuştur. Bu medreseler Ortaçağın Doğu ve Batıdaki eğitim kurumları arasında en gelişmiş örneğidir. Nizamiye medreseleri Nişabur dışında Musul, Basra, Bağdat, Belh, İsfahan, Herat, Rey, Tus, Amul ve Mervde'de açılmıştır. Nizamiye medreselerinde eğitim dili Arapça ve Türkçe idi. Ders anlatımlarında Arapça'nın yanında Türkçe'de kullanılmıştır.

Yaygın Eğitim Kurumları:

Selçuklular dönemi için de yaygın eğitim kurumları arasında camiler, mescitler, tekke ve zaviyeler ile kütüphaneleri sayabiliriz.

- *Atabeylik Kurumu:* Atabeylik kurumu şehzadelerin yetiştirilmesinde önemli görev üstlenmiş bu dönemin hem yaygın hemde örgün eğitim kurumu niteliğindedir. İslam öncesi ve İslam sonrası Türk devletleri şehzadelerin yetiştirilmesine büyük önem vermişlerdir. Çünkü her şehzade tahta geçme hakkına sahip olduğu için şehzadeler askeri ve siyasi alanlar başta olmak üzere her alanda en iyi şekilde yetiştirilirlerdi. Selçuklular döneminde ise eyaletlere vali olarak gönderilen şehzadelerin yetiştirilmesinde yanlarında atabey denilen kişiler onlara mihbandar olarak atanmışlardır. Bu atabeyler devlet yönetimi başta olmak üzere şehzadelerin her türlü yetiştirilemesinden sorumlu tutulmuşlardır. Atabeyler seçilirken onların cesur, dirayetli, yetenekli, devlete sadık, adalet ve hoşgörü sahibi olanları tercih edilirdi.

Atabeyler aynı zamanda hocalık yaptıkları şehzadelerin yönettikleri topraklarında yöneticisi konumunda idiler. Şehzadelerin yetiştirilmesinde birçok hizmetleri görülen atabeyler, kendi yetiştirdikleri şehzadelerin tahta çıkması için de mücadelede yapmışlardır. Hatta devletin zayıfladığı dönemde kendi bölgelerinde bağısız devletlerini de kurmuşlardır.

1.2. Büyük Selçuklular Dönemi Türk Eğitime Katkısı Olanlar

1.2.1. Nizamülmülk(1018-1092)

Sultan Alparslan ve oğlu Melikşah'a vezirlik yapmış Türk devlet adamıdır. Yazmış olduğu Siyasetnâme isimli eseri ve kurduğu Nizâmiye medresleri Türk eğitime yaptığı en önemli katkılar arasındadır. Onun kurduğu medreseler Bağdat, İsfahan, Nişabur, Belh, Herat, Basra, Musul ve Amol'da açılmıştır. Bu eğitim kurumların asrının en ileri eğitim yapan okulları arasında yer almaktadır.

Nizamülmülk Alamut fedailerinden bir haşhaşi tarafından öldürülmüştür.

1.2.2. Gazali (1058-1111)

Gazali Horasan'ın Tus şehrinde doğmuştur. İlköğretimden sonra Nişabur Nizamiye medresesinde eğitim görmüştür.

Gazali Nizamülmülk'ünde bulunduğu bir toplantıda ilmi yönünü ortaya koymuştur. Bunun üzerine 1091 yılında Bağdat'taki Nizamiye Medresesi Baş Müderrisliği'ne tayin edilmiştir.

2. Anadolu Selçuklular Dönemi

1071 Malazgirt savaşı sonrası Anadolu'ya doğru akın eden Türkler, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde beylikler kurdular. Bunlar Danişmendoğulları, Mengücekoğulları, Artukoğulları, Saltukoğulları ve Anadolu Selçuklu Devleti'dir. Başlangıçta Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olarak hareket eden bu beylikler bir süre sonra bağımsız hareket etmişlerdir. Bunlardan Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından kurulan Anadolu(Türkiye) Selçukluları Anadolu'ya egemen olarak Büyük Selçukluların mirasını devralmıştır.

2.1. Anadolu Selçuklular Dönemi Eğitim Kurumları

Anadolu'da kurulan ilk Beylikler ve Anadolu Selçukluları döneminde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde eğitim kurumları açılmıştır. Bilhassa Anadolu Selçuklular döneminde eğitim kurumları Anadolu'nun her köşesine yaygınlaştırılmıştır.

Yaygın Eğitim Kurumları:

Ahilik: Abbasiler döneminde kurulan Fütüvvet geleneğinin bir devamı olan Ahi teşkilatı, eğitim-öğretim alanında Türk-İslam dünyasında önemli bir yere sahiptir.

2.2. Anadolu Selçuklular Dönemi Eğitime Katkı Sağlayanlar

Moğol istilasından kaçan birçok ilim adamı Anadolu'ya sığınmıştır. Bunlar Anadolu'nun bir ilim ve kültür şehri olmasına büyük katkı sağlamışlardır. Anadolu Selçuklu sultanları bunlara kucak açarak ilim adamlarının rahat şekilde çalışabilecekleri ortamları oluşturmuşlardır.

2.2.1. Ahi Evran (Nasirettin Mahmud el-Hoyi) (1171-1261)

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 1171 yıllarında İran'ın Hoy şehrinde doğduğu kabul edilmektedir. Ahiliğin kurucusu olarak ta kabul edilen Nasirettin Mehmud el-Hoyi, bazı tarihçiler tarafından Nasrettin Hoca ile aynı kişi olduğu kabul edilmektedir.

Ahi teşkilatının kurucusu olarak kabul edilen Ahi Evran esnaf teşkilatı arasında ün salmıştır. Onun kurduğu bu teşkilat Selçuklular döneminin en önemli eğitim kurumları arasında yer almaktadır.

2.2.2. Mevlana Celaleddin-i Rumi (1207-1273)

Türkistan'da bulunna Belh yakınlarında doğan Mevlana Celaleddin-i Rumi gerek eserleri ile gerekse fikirleri ile Türk eğitimine katkısı olan mutasavvıf, düşünür, şair ve ilim adamıdır. Mevlananın'da nın içerisinde bulunduğu büyük bir kabile doğdukları topraklardan hicret ederek önce hac farizasını yerine getirmiş daha sonra Anadolu'ya geçmişlerdir. Gençliğinin daha ilk evrelerinde olan Mevlana Celaleddin-i Rumi önce Larende(Karama)'ye daha sonra da Selçuklu sultanı Alaeddin Keykubad'ın daveti üzerine de Konya'ya yerleşmiştir.

2.2.3. Nasrettin Hoca (1208-1284)

Nasrettin Hoca'da Anadolu insanının kıvrak zekasını bulmak mümkündür. Nasrettin Hoca olarak bilinen şahıs fıkraları ile Anadolu insanını hem güldürmüş hem de eğitmiştir. Nasreddin Hoca insanlara doğru yolu gösteren bir halk eğitimcisidir. Kısa ve özlü sözler ile topluma yol göstermiştir.

1996-1997 yılı UNESCO tarafından uluslararası Nasreddin Hoca yılı ilan edilmiştir. Orta Doğu ve Orta Asya'da birçok toplum Nasreddin Hoca'yı sahiplenmektedir.

2.2.4. Hacı Bektaş-ı Veli (1209-1271)

Horasan Nişabur doğumlu olan Hacı Bektaş-ı Veli 40'lı yaşlarda Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında büyük katkıları olmuştur.

2.2.5. Yunus Emre (1240-1321)

Anadolu Selçuklularının zayıflamaya başladığı ve hakimiyet alanında çeşitli beyliklerin çıkmaya başladığı dönemde yaşamış büyük bir Türk eğitimcisidir. İç Anadolu bölgesinde yaşayan Yunus Emre, Osmanlı Devleti'nin hakimiyet alanını genişletmeye başladığı yıllarda vefat etmiştir. Anadolu'nun birçok yerinde makamı vardır. Anadolu insanı Yunus'u adeta bağrına basmıştır. Yunus Emre'nin yazdığı şiirler Anadolu insanına adeta bir yol gösterici olmuştur. Yunus Emre sadece Anadolu insanına değil tüm insanlığa seslemiştir. Bunun için Yunus Emre'nin doğumunun 750. yılı münasebeti ile 1991 yılı UNESCO tarafından Yunus Emre Sevgi yılı olarak ilan edilmiştir.

2.2.6. Aşık Paşa (1272-1333)

Selçukluların yıkılmaya yüz tuttuğu yıllarda Kırşehir’de dünyaya gelmiştir. Aşık Paşa yine Kırşehir’de 1333 yılında vefat etmiştir. Yazmış olduğu şiirler ile Türk eğitimine katkı sağlamıştır.

3. Anadolu Beylikleri Döneminde Eğitim

1243 kösedağ savaşı sonrası Anadolu Moğol egemenliğine girmeye başlamıştır. Bu durum karşısında çeşitli Tmürken beyleri ve Anadolu Selçuklularında görev yapmış devlet adamları, yaşadıkları bölgeleri Moğol istilasından korumak amacı ile harekete geçmişlerdir. XIII. yüzyılın sonlarına doğru Selçuklu sultanlarının Anadolu üzerindeki egemenliği tamamen ortadan kalkmıştır. İşte bu durum üzerine bu beyler kendi başlarına bağımsız hareket etmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti’nin Anadolu üzerinden egemenliğini tam anlamı ile kuruncaya kadar geçen bu döneme tarihimizde Anadolu Beylikleri dönemi denir.

Tablo 1: Anadolu’da Kurulan Beylikler

Beyliğin Adı	Kurulduğu Yer	Hakimiyet dönemi
Alâiye Beyliği	Alanya	1293-1421
Aydınoğulları Beyliği	Birgi	1308-1426
Candaroğulları Beyliği	Kastamonu	1299-1491
Canikoğulları Beyliği	Orta Karadeniz	13.yy-14.yy
Çobanoğulları Beyliği	Kastamonu	1227-1309
Dulkadiroğulları Beyliği	Elbistan	1339-1521
Eretna Beyliği	Sivas	1328-1381,
Eşrefoğulları Beyliği	Beyşehir	13.yy. ortaları - 1326
Germiyanogulları	Kütahya	1300-1423
Hamidoğulları Beyliği	Eğirdir	1301-1423
İnançoğulları Beyliği	Denizli	1261-1368
Kadı Burhaneddin D.	Kayseri	1381-1398
Karamanoğulları Beyliği	Konya	1256-1483
Karesioğulları Beyliği	Balıkesir	1297-1360
Menteşeoğulları Beyliği	Milas	1280-1424
Pervaneogulları Beyliği	Sinop	1277-1322
Ramazanoğulları Beyliği	Adana	1325-1608
Sâhipataoğulları Beyliği	Afyonkarahisar	1275-1342
Saruhanogulları Beyliği	Manisa	1302-1410
Tacettinoğulları Beyliği	Niksar	1303-1415
Tekeogulları Beyliği	Antalya	1321-1390

3.1. Beylikler Dönemi Eğitim Kurumları

Anadolu beylikleri döneminde Anadolu'nun birçok yerinde eğitim kurumları yapılmıştır. Bunlardan ön plana çıkanlar hakkında bilgi verelim.

Dünder Bey Medresesi:

Germiyanogulları döneminde Yakup Bey Kütahya'da bir imaret yaptırmıştır. Bu imaretin içerisine bir de medrese ilave etmiştir.

Beylikler döneminin en güçlü beyliklerinden olan Karamanogulları hükümdarlarının İbrahim Bey Karamanda imaret içerisinde medrese yaptırmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLILAR DÖNEMİ TÜRK EĞİTİMİ

Osmanlı Devleti Kösedag savaşı sonrası dağılan Anadolu birliğini sağlayarak Selçukluların ve Selçuklu öncesi Türk devletlerinin mirasını devralmıştır. Osmanlı Devleti kuruluşundan sonra Anadolu başta olmak üzere Asya, Avrupa ve Afrika'da genişleyerek dünyanın en güçlü devletlerinden birisi haline gelmiştir. Bu açıdan Osmanlı Devleti'nin meydana getirdiği eğitim mirası, Türk Eğitim Tarihi açısından önemlidir.

1. Kuruluş Dönemi Osmanlılarda Eğitim (1299-1453)

Osmanlı Devleti, bugüne kadar büyük kabul görmüş anlayışın aksine, kurulduğu yıllardan başlamak üzere bilimsel düşünceye ve eğitime büyük önem vermiştir. Devlet adamları daha kuruluş yıllarında, Selçuklu başta olmak üzere Anadolu ve çevresinde kurulmuş devletlerin mirasını da sahip çıkmıştır. Çünkü daha kuruluş yıllarında eğitimlerini Anadolu'daki çeşitli medreselerde tamamlayan bazı kişilerin Mısır, Bağdat, Semerkant, Mekke ve Medine gibi değişik İslam memleketlerinde eğitimlerine devam ettiklerini görmekteyiz. Mesela Orhan Gazi döneminde açılan ilk medresenin müderrisi Dâvud el-Kayserî Anadolu dışında Mısır ve İran'da da eğitim görmüştür. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yıllarda aykırı görüşleri ile dikkati çeken Şeyh Bedreddin'de (1358-1416) eğitiminin bir kısmını Kahire, Medine ve Mekke'de tamamlamıştır⁶. Kadı-zâde el-Rûmî (1337-1436?) ve talebesi Ali Kuşçu (v. 1474) gibi Osmanlı medreselerinde akli ve tecrübî ilimlerin kurulup gelişmesine müessir olan müderrisler, Timur'un torunu Uluğ Bey'in (1394-1449) Semerkant'ta kurduğu medresede yetişmişlerdir.⁷ Bilhassa Selçuklular dönemi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yıllarda, Anadolu ilim ve fikir hayatının iki besleyici kaynağından birincisi Maverâünnehir, Harezm ve Horasan; ikincisi ise Irak, Suriye, Mısır ve Hicaz olmuştur. Bu sebeple Anadolu'daki ilim ve fikir hayatının söz konusu bölgelerdeki mekteplerce oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Riyazi ilimler (felsefe, mantık, kelam, tıp vb.) alanında daha çok

⁶ Karen Barkey, *Empire of Difference The Ottoman Comparative Perspective*, Cambridge University Press, New York, 2008, s. 169.

⁷ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976, s. 9, 10.

Maveraünnehir ve Horasan mektebi, dini ilimlerde (hadis ve fıkıh gibi) ise Hicaz, Suriye, Mısır ve Irak mektepleri etkili olmuştur⁸.

Osmanlı coğrafyası Yıldırım Bayezid devrinden itibaren İslam dünyasının önemli ilim merkezlerinden biri haline geldi⁹. Bunun bir sonucu olarak İslam memleketlerinden birçok ilim adamı, talebe, kadı Osmanlı Devleti'ne doğru akın etmeye de başladı¹⁰. Osman Gazi döneminden II. Murad döneminin sonuna kadar 75 âlim ve şeyhten 33'ü Anadolu'da doğmuş ve tahsillerini Anadolu'da tamamlamıştır. Bunlardan 12 tanesi tahsilini tamamlamak için Şam ve Mısır'a, 6 âlim ise İran'a gitmiştir. Bu zaman zarfında 7 âlim Mısır ve Şam'dan, 18 âlim de İran ve Maveraünnehir taraflarından Osmanlı ülkesine gelmiştir¹¹.

1.1.1. Mahalle(Sıbyan) Mektepleri:

Temel dini bilgilerin öğretildiği eğitim kurumlarıdır. Medreseye devam edecek kişilerin bu eğitim kurumlarında eğitim almaları gerekmektedir. Hemen hemen her mahallede bulunan bu kurumlar vakıflar tarafından finanse edilmişlerdir. Fatih yaptırdığı sıbyan mektebindeki programı da kendisi çizmiştir. Bu anlamda Fatih bir program koyucusu hükümdardır. Oğlu II. Bayezid, yaptırdığı caminin yanına bir de sıbyan mektebi yaptırmıştır. Bu yüzyıldan itibaren hemen hemen her büyük caminin yanına muhakkak bir sıbyan mektebi yapılması gelenek haline gelmiştir.

Fatih döneminin eğitimcilerinden Alaaddin Çelebi olarak bilinen Amasyalı Hüseyinoğlu Ali, Tariku'l-edeb adlı eserinde çocuk eğitimi ve sıbyan mekteplerindeki disiplin konusunda bir takım bilgiler vermektedir.

1.1.2. Medreselerin Kuruluşu ve Gelişmesi

Osmanlı Devleti daha kuruluşundan itibaren eğitim ve öğretime büyük önem vermiştir. Bunun için devlet her yeni fethettiği yere mederse açmıştır. Osmanlı'da ilk medrese 1330 tarihinde, Orhan Gazi döneminde İznik'te açılmıştır. Bu medresenin ilk müderrisi de dönemin önemli bilginlerinden olan Davud-ı Kayseri'dir. Bursa'nın fethi ile birlikte Bursa'da da yeni bir medrese açıldı. Bundan sonra devletin sınırlarına katılan yeni yerlerde medreseler açılmaya devam etti.

⁸ A. Yaşar Ocak, İbn Kemal'in Yaşadığı XV. Ve XVI. Asırlar Türkiye'sinde İlim ve Fikir Hareketleri "Şeyhü'l-İslam İbn Kemal Sempozyumu" 26-29 Haziran 1985, Ankara, 1986, s. 32, 33.

⁹ Ramazan Şeşen, "Osmanlı İlimi, Osmanlıların İlimlere Yaklaşımı", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 37, İstanbul, 2002, s. 331.

¹⁰ Norman İtkowitz, *Ottoman Empire and Islamic Tradition*, The University of Chicago Press, USA, 1972, s. 21.

¹¹ Şeşen, a.g.m., s. 331.

- Medreseler ortaöğretim ve yükseköğretim seviyesinde eğitim yapan kurumlardır.
- Medreselerde dini(fıkıh, kelim, hadis, tefsir gibi) ve pozitif(astronomi, hendese gibi) dersler birlikte okutulurdu.
- Medreseler hocaların aldıkları gündeliklere göre sınıflara ayrılırdı.
- Medreselerde öğretim dili Arapça olmakla birlikte ders anlatımları Türkçe olarak yapıldı¹².
- Medreseler genellikle vakıflar aracılığı ile finanse edilmişlerdir.

1.1.3. Acemi Ocağı

Osmanlı merkez ordusuna asker yetiştirmek amacı ile Gelibolu'da açılmıştır. Gelibolu dışında Edirne, Topkapı ve Sultanahmette'de acemi ocağı mektepleri vardı. Acemi ocağına pencik ve devşirme sistemi ile askeri öğrenci alınırdı. Burada askeri eğitime geçiren çocuklar belli elemelerden sonra Yeniçeri ocağına alınırlardı. Daha nitelikli olanlar ise Enderun Mektebine seçilirdi.

Tablo 2: Acemioğlanlar Mektep Listesi

S.N	Adı	Bulunduğu Yer
1.	Gelibolu Acemioğlanlar Mektebi	Gelibolu
2.	Edirne Sarayı Acemioğlanlar Mektebi	Edirne
3.	Eski Saray Acemioğlanlar Mektebi	İstanbul
4.	Yeni Saray Acemioğlanlar Mektebi	İstanbul
5.	İbrahim Paşa Sarayı Acemioğlanlar M.	İstanbul
6.	İskender Çelebi Sarayı Acemioğlanlar M.	İstanbul
7.	Galata Sarayı Acemioğlanlar Mektebi	İstanbul

1.1.4. Yeniçeri Ocağının Kuruluşu

Acemi oğlanlar ocağında temel bazı eğitimleri alan askeri öğrenciler yeniçeri ocağına alınırlardı. Yeniçeri ocağı ise yaptığı görevlere göre kendi içerisinde sınıflara ayrılırlardı.

1.1.5. Hacı Bayram Veli (1352-1429)

Osmanlı kuruluş dönemi önemli şahsiyetlerinden birisidir. Vermiş olduğu Türkçe eserler ile Türk eğitimine katkı sağlamıştır.

¹² Yabancı dil makalesini dip not at

2. Klasik Dönem Osmanlılarda Eğitim (1453-1699)

Bilhassa XV. yüzyılın sonları ile ve XVI. yüzyıl, Osmanlı eğitim, ilim ve fikir hayatında önem arz eder. İstanbul'un fethi, daha sonra İran ve Mısır seferleri Osmanlı bilim ve eğitim yapısından yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Çünkü Fatih İstanbul'u feth ettikten sonra doğu dünyasının önemli bilim adamlarını İstanbul'a davet ederek İstanbul'u bilim şehri yapmak için önemli girişimlerde bulunmuştur. Fatih'in torunu Yavuz Sultan Selim, dedesi Fatih'in açtığı yoldan giderek önce Tebriz'i, daha sonra Mısır'ı Osmanlı topraklarına katarak buralardaki sanat, düşünce ve bilim adamlarını İstanbul'a davet etmiştir. Bu olaylar sonrası İstanbul dünyanın eğitim, bilim, sanat ve düşünce merkezi haline geldi.

Yavuz ve Kanuni döneminde Osmanlı coğrafyası bilimsel düşüncelerin rahatça sergilendiği bir yer haline geldi. Bazı tarihçilere göre bu dönem Osmanlı eğitim anlayışında sapmaların ve değişimin başladığı dönem olarak kabul edilir. Buna dayanak olarak: *"kuruluştan Kanuni dönemine kadar Osmanlı ilmiye zümresinde, bir anlamda medresede Mâturidilik hâkimdi. Bu anlayışa göre, Allah her şeyi bir sebeple yaratmıştır. Sebepler araştırıla araştırıla ilk sebebe kadar gider. Sebeplerin araştırılması yeni şeylerin keşfine ve yeni kanunların bulunmasına yardımcı oluyordu. Osmanlı ilim adamları bu anlayış ile hareket ettiğinden her şeyi araştırıyorlardı. Ancak Mısır'ın fethine müteakip Mısır ulemasının etkisinde kalınmaya çalışıldı. Mısır uleması Eş'ari olduğundan, Eş'ari anlayışına göre varlıkların ve olayların meydana geliş sebeplerini araştırma zarureti yoktu. Her şeyi Allah'tan bilmek ve ilk sebeple yetinmek kâfi idi. Böyle bir anlayış Osmanlı ulemasının arasında süratle yayıldı ve medreseye hatta devlete hâkim olmaya başladı. Olayların sebeplerini araştırma yavaş yavaş ortadan kalktı. Nakilcilik ve şerhçilik yerleşti. İlimler arası denge kalktı ve ilimler arası çatışma başladı"*¹³. Mısır'ın fethi sonrası Osmanlı bilimsel düşüncesinde bir değişme meydana gelmiş olsa da Osmanlı Devletinde ilmi gerilemeyi doğrudan bu sebeplere bağlamak doğru değildir. Çünkü Osmanlı'nın kuruluş ve gelişme döneminden başlamak üzere Osmanlı ulemasının Mısır ve Maveraünnehir'den beslendiği de tarihi bir hakikattir. İşin diğer bir boyutu ise Mâturidiyye mezhebinin yayıldığı ülkelerde, Mâturidiyye kitaplarından çok Eş'ari eserleri okunmuş ve okutulmuştur. Osmanlı medreselerinde bile uzun yıllar okutulan ders kitaplarından çoğu Eş'ari eserleridir¹⁴.

¹³İsmail Yakıt, "Türk Düşüncesinin Tarihi Dönüm Noktaları", *Türk Yurdu*, C.16, S. 103, Mart, 1996, 82.

¹⁴ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi*, İzmir, 1988, s. 123, 126.

Ehl-i sünnet itikadının iki büyük mektebi, Mâturidiyye ile Eş'ariyye temelde birbirinin aynıdır. Her ikisi de nakle bağlı kalmak ve nakilden hareket etmekle beraber akla da önem vermişlerdir¹⁵. Ehl-i sünnet imamları pozitif ilimlere (fizik, kimya, tıp, matematik vb.) karşı çıkmamıştır. Meşhur Eş'ari âlimlerinden Bakillani akla önem vermekle birlikte nakli kesinlikle ihmal etmemiştir. Osmanlı ilim adamları üzerinde büyük etkisi görülen Seyyid Şerif Cürcani'nin (1346-1413) Eş'ari mi Mâturidi mi olduğu açık değildir. Saduddin Taftazani'nin Mâturidi mi Eş'ari mi olduğu konusunda da farklı görüşler vardır. Osmanlı ilim zihniyetinin oluşmasında Taftazani'nin eserleri ve görüşleri ziyadesiyle etkili olmuştur. Hatta Osmanlı medresesinin ve zihniyetinin hocası Taftazanidir diyenler olmuştur. Taftazani "bilgi aklın idrakidir" diyerek akla büyük önem vermiştir¹⁶.

Bu açıklamalardan sonra şimdi yeniden Osmanlıya dönelim. XV ve XVI. asırlar Osmanlı medeniyetinin en parlak devri olduğu kadar bir takım farklılaşmanın da kendini gösterdiği asırlardır. Yukarıda da söylendiği gibi XV ve XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ilmiye sınıfı daha ziyade Râzi mektebine mensup ulemaca oluşturuldu. Resmen devlet hizmetinde bulunan ulema devlet politikasında bu mektebin anlayışına uygun bir tarzda etkili oldu. XVI. asrın ikinci yarısının başlarında Râzi mektebinden tamamıyla farklı bir mektep daha ortaya çıktı ki bu Osmanlı ilim ve fikir hayatında sanılandan daha çok etkili olmuştur. Osmanlı tarihinde devletin temsil ettiği İslam anlayışına ilk ciddi anlamda karşı çıkış hareketidir¹⁷. Bu hareketin en önemli temsilcilerinden olan Birgivî Mehmet Efendi, XVI. asırda Osmanlı devletinde üst kademelerde mühim vazifeler yüklemiş bulunan Râzi mektebine mensup ilim ve din adamlarına, bunların temsil ettikleri ve dolayısıyla devletin düşüncesi haline getirdikleri görüşe, tasfiyeci (selefiyeci) yaklaşım içerisinde muhalefet ederek, onları toplum hayatında müşahede ettikleri bozuklukları ıslah etmemekle suçlamıştır. Bu açıdan İmam-ı Birgivî Osmanlı'da bir tepki hareketinin mümessilidir¹⁸.

Birgivî Mehmed Efendi'nin fikirleri, XVII. yüzyılda ortaya çıkan ve Osmanlı Devletini bu yüzyılın sonlarına kadar meşgul eden dinin bütün bid'atlardan arındırılması gerektiğini hararetle savunan Kadızâdeliler hareketinin temel dayanak noktasını da oluşturmuştur. Birgivî kadar samimi olmayan bu hareketin savunucuları, siyasi nüfuz ve çıkar peşine düşerek, onun din anlayışını ve yorumlarını taassup derecesinde savunmayı tercih etmişlerdir.

¹⁵ *Birgivî Vasiyetnamesi Kadızade Şerhi*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 141; Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 147.

¹⁶ Şerafeddin Gölçük, *Kelâm Tarihi*, Konya, 1992, s. 88, 186.

¹⁷ Ocak, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁸ Kadızâdeliler İmam-ı Birgivî'nin fikirlerinden etkilenmişlerdir.

Bu harekete adını veren Kadızâde Mehmed Efendi¹⁹ (ö. 1635) ve yandaşları Birgivî'nin yalnızca saptırılmış taraflarını eleştirdiği tasavvuf anlayışını tamamen reddederek tarikatlara karşı düşmanlık beslemişlerdir²⁰.

Kadızâde Mehmed Efendi'nin vefatından sonra Kadızâdeliler hareketinin önemli temsilcilerinden bir diğeri Üstüvani Mehmed Efendidir. Bu zat Kadızâdeli Mehmed Efendi'nin yanında yetişmiştir. Ayasofya vaazi de olan bu zat, verdiği vaazlar ile toplum üzerinde etkili olmuştur. Üstüvani Mehmed Efendi ve savunduğu fikirler sadece toplum üzerinde etkili olmayıp saraya da nüfuz etmiştir. Bidatlara savaş açan Üstüvani Mehmed Efendi ve taraftarları camilerin minarelerinin yıkılması başta olmak üzere tekke ve zaviyelerin kapatılmasını ve dine sonradan giren her şeyin yasaklanmasını istemekteydiler. Kadızâdelilerin en önemli temsilcilerinden ikincisi Üstüvani, Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığa geldiği ilk günlerde daha da ileri giderek toplum hayatından bidatlerin tamamen çıkarılmasını istemiştir. Bu durum karşısında bir tedbir almak için harekete geçen yeni sadrazam Köprülü Mehmed Paşa(d. 1578-ö. 1661), Kadızâdelilerin önde gelenlerini Kıbrıs'a sürmüştür. Bu şekilde toplum üzerinde etkili olan Kadızâdeliler hareketi bir süre durdurulmuştur. Vani Efendi, Kadızâdeliler hareketini üçüncü kuşak olarak XVII. asrın sonlarına kadar taşımıştır²¹.

2.1. Klasik Dönem Eğitim Kurumları

2.1.1. Genel Amaçlı Medreseler

İstanbul'un fethi sonrası medreseler Osmanlı coğrafyasının her tarafına yayılmaya başlamıştır. Bu medreseler bir taraftan Osmanlı coğrafyasına her tarafına yayılırken diğer taraftan ihtisaslaşmıştır. Medreseler, medresede okutulan dersler veya medresede görev yapam müderrisin aldığı maaşa göre sınıflandırılıyor veya isimlendiriliyordu. medreslerdeki öğrenci sayıları 30-40 civarındaydı. Medresler genellikle bir vakıf aracılığı ile desteklenmiştir. Medreseye devam eden tüm öğrencilerin masrafları vakıflar tarafından karşılanıyordu. Ayrıca öğrencilere vakfın gelirleri nisbetinde harçlıkta verilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin, ilk dönemlerinde medreselerin eğitim süreleri konusunda net bilgiler yoksa da mesela "*Sahn-ı Seman*" medresesinde eğitim alabilmek için buraya gelmeden önce beş yıl eğitim almak kanun haline gelmiş-

¹⁹ Kadızâde Mehmed Efendi'de 1582'de Balıkesir'de doğmuştur. Birgivî Mehmed Efendi'nin talebelerinden ders almıştır.

²⁰ Semiramis Çavuşoğlu, *The Kadizâdeli Movement: An Attempt of Şerî'at-Minded Reform in the Ottoman Empire*, Princeton University(Ph.D), 1990, s. 71; Ocak, a.g.m., s. 186.

²¹ Çavuşoğlu, a.g.t., s. 108, 112, 150.

ti²². Bunun dışında, alt düzeyde bir medreseye de kayıt olmak isteyen bir öğrenci muhakkak, okuma yazma başta olmak üzere, ilmiyal gibi bir takım temel dinî bilgilere sahip olmak zorundaydı. Çünkü Osmanlı Devleti'nde medreseler ilköğretimden sonra gidilen orta ve yüksek öğrenim veren kurumlar niteliğindeydi.

Haşiye-i Tecrid(Yirmili): Burada görev yapan müderrislere 20-25 akça gündelik veriliyordu. Medresede temel dini ve arabi dersler okutuluyordu. Bu dersler Emsile, Bina Maksud, Avamil, İzhar, Kafiye, Şerh-i Tevali, Metali, Haşiye-i Tecrid ve Freraizdi. Bu derslerin dışında Tarih, Coğrafya, Hikmet, Hesap, Hendese gibi derslerde okutuluyordu.

Miftah(Otuzlu): Bu tür medreselerde Şerh-i Miftah, Haşiye-i Tecrit, Tenkih ve Tavzih ile Mesabih dersleri okutuluyordu. Müderrisine de gündelik 30 akça verilmekteydi.

Kırkılı Medresler: Müderrisin gündelik 40 akça aldığı bu medresede Belagat, Usul-u Fıkıh, Hadis, Kelam dersleri okutulmaktaydı.

Ellili Medreseler: Bu tür medreselerde kırkılı medreselerdeki ilimlere ilave olarak Keşşaf ve Beyzvi kitapları okutulmuştur. Müderrisine gündelik 50 akça veriliyordu.

Altmışlı Medreseler: Bu medreselere genel medreselerin en yüksek seviyesi denebilir. Müderrisine 60 akça gündelik ödeniyordu.

Sahn-ı Seman Medreseleri: Fatih dönemi, medrese ve eğitim sisteminde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Çünkü Fatih'in açmış olduğu Sahn-ı Seman medreseleri hem derece hem de eğitim sistemi bakımından diğerlerinden farklıydı. Sahn-ı Seman medreselerinin her birinin 19 hücresi vardı. Burada görev yapan müderrislerinde odası vardı. Müderrislerine 60 akça ve daha yüksek ücret ödenmiştir.

Tetimme Medreseleri:

Süleymaniye Medreseleri: Kanuni Sultan Süleyman zamanından açılan medreselerdir. Külliye örneğinin en güzel örneğini taşıyan bu medreselerde dini ilimlerin yanısıra müsbet ilimlerde öğretilmiştir. Külliye içerisinde cami, sıbyan mektebi, kütüphane, darüşşifa, eczane, kütüphane, darülhadis, darülkurra, hamam, imarethane bulunmaktaydı.

Süleymaniye medreslerine öğrenciler sınavla alınmaktaydı.

²² Cahid Baltacı, XV-XVII. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İrfan Matbaası, İstanbul, 1976, s. 36.

Medreselerden mezun olanlar müderris, kadı, imam müezzin gibi meslekler olmak üzere Osmanlı coğrafyasında çeşitli görevlerde bulunmuşlardır.

2.1.2. İhtisas Medreseleri

Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Süleymaniye adı ile açılan medreselerde, “tıp”, “riyaziye” ve “darü’l-hadis” gibi yeni ihtisas bölümleri(fakülte) oluşturuldu²³.

Darü’l-kurralar:

Dârü’l-hadisler:

Darüttiplar:

Darülmesneviler:

2.1.3. Medreselerde Eğitim Dili

Osmanlı Devleti, Selçuklu ve diğer İslam devletlerinden almış olduğu eğitim mirası ve geleneğini geliştirerek devam ettirdi. Bu açıdan kuruluş döneminde Selçuklu geleneklerine bağlı kalınarak daha çok, naklî bilimlerin yanında matematik, astronomi gibi bazı temel aklî bilimler de okutuldu²⁴. Bu dönemde okutulan kitaplar Arapça olduğu için medreselerde Arapça ağırlıklı eğitim yapılıyordu. Fakat ders anlatımlarında Türkçe tercih edilmekteydi. Klasik Osmanlı dönemi için medreselerden mezun olanların büyük bir çoğunluğunun, ana dillerinin yanı sıra Arapça ve Farsça gibi ikinci ve üçüncü bir dil bildiklerini söyleyebiliriz²⁵.

Fatih tarafından açılan *Sahn-ı Seman* medreselerinde okutulan kitaplar, daha çok *tefsir*, *usul-ı fıkıh ve kalam* gibi Arap lisanı üzerine yazılmış eserlerden oluşmaktadır. Osmanlı medreselerinde okutulan dersler ve derslerin dili hakkında bir açıklamalı bilgi vermek gerekirse, ilk medresede mantıktan “*Şemsiye Şerhini*” okuyan bir öğrenci daha yukarı derecedeki medreselerde yine mantıktan “*Metâli Şerhini*” okurdu. Yine aynı şekilde kalamdan “*Tecrid Haşiyesini*” okuyan bir öğrenci, daha yukarı medreselerde yine kalamdan “*Tavali*” ve “*Mevakıf Şerhlerini*” okumak zorundaydı. Bu şekilde basitten daha zora ve tafsilatlı bir şekilde sistem devam ederdi. Okutulan bu dersler daha çok Arapça olup Türkçe açıklama ile dersler anlatılırdı. Yani eğitim sisteminde bir silsile takip ettiği gibi ders anlatımında kullanılan eserler, Arapça eserlerden meydana gelmekteydi. Bunun bir örneğini XVI. asrın önemli âlimlerinden olan

²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTKY, Ankara, 1998, s. 2, 3, 35.

²⁴ Selim Hilmi Özkan, “XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Toplumunda İlmi Zihniyetin Kaynakları”, *SDÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 4, Isparta, 1999, s. 88.

²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *age.*, s. 33; Ramazan Şeşen, “Osmanlı İlmi, Osmanlılar'ın İlimlere Yaklaşımı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 37, İstanbul, 2002, s. 330, 331.

Taşköprülü-zâde'de görebiliriz. Taşköprülü-zâde Arapça lügat ezberledikten sonra "*Maksud*", "*Izzi*", "*Merah*", "*Avamil*", "*Kafiye*" gibi temel Arapça gramer derslerini ve daha sonra, "*İsagoci*", "*Hüsam*", "*Şemsiye Şerhi*" ve "*Miftah*", "*Me-vakıf*" gibi birçok Arabî dersler almıştır²⁶. Buna benzer, Türk tarihinde yetişmiş önemli şahsiyetlerin eğitim hayatı hakkında birçok bilgi verebiliriz²⁷.

Osmanlı Devleti, İslam dinine duymuş olduğu saygının bir ifadesi olarak Arapçaya karşı aşırı bir ilgi göstermiştir. Bu saygının ve ilginin bir gereği Arapça, medreselerde en başta okutulan dillerdendir. Hatta Yavuz Sultan Selim'in Arapçayı devletin resmi dili bile yapmayı düşündüğü söylenir²⁸. Osmanlı aydın ve idarecileri Arapça öğretimi ve eğitimine önem verdikleri gibi kendileri de çok iyi Arapça ve Farsça bilmekteydiler. Bunun en önemli kanıtı, Arap edebiyatı ve şiiri alanında çok iyi bilgiye sahip olmaları ve kendilerinin bu alanda eserleri olmalarıdır. Bunun yanı sıra ilk dönem Osmanlı mahkemelerinde kadılar tarafından tutulan defterlerin bir kısmı Arapça olarak kayda geçirilmiştir. Osmanlı yöneticileri Arap coğrafyasına atayacakları kadı, müftü gibi idarecileri de iyi Arapça bilenlerden seçmişlerdir²⁹.

Osmanlı medreselerinde Farsçanın okutulmaya başlaması Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'dan sonradır. Bu döneme kadar Farsça eğitimi konusunda çok fazla bir girişim olmamakla birlikte, bu tarihten önce Farsça eğitime de iyi bakılmamıştır. Bununla birlikte Osmanlı medreselerinde Farsça "*Mesnevi*", "*Gülistan*" ve "*Bostan*" gibi eserlerin okutulduğunu görmekteyiz. Yalnızca mesnevi okumak için "*darülmecneviz*" de açılmıştır. Bilhassa divan edebiyatı şairlerinin Farsça ağırlıklı şiirler yazması Farsçanın da Osmanlı medreseleri ve aydınları arasında yaygın bir yabancı dil olduğunu göstermektedir³⁰.

Osmanlı idarecileri, Arapça ve Farsçaya karşı bu derece ilgi duymalarına karşın devletin resmî ve bilim dilinin Türkçe olması gerektiği bilincindeydiler. Çünkü onlara göre "*Dil bir topraktır, diğer ilimler ise onun ürünleridir.*" Bu sebepten, Osmanlı idarecileri Arapçayı devletin resmi dili yapmak yerine, dine duyulan sevgi ve saygının, dini değerleri öğrenmenin bir aracı olarak medreselerde öğrenilmesi ve öğretilmesi taraftarı olmuşlardır.

²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *age.*, s. 39.

²⁷ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2007, s. 115.

²⁸ Leyla El-Sabbağ, "Osmanlı İdaresinin İlk Devrinde Arap Ülkelerindeki Fikir Hayatının Yeniden Değerlendirilmesine Doğru", *Türk Dünyası Araştırmaları*, (Çevr. Tahsin Ö. Taha), S. 44, Ekim, 1986, s. 50, 51.

²⁹ Leyla El-Sabbağ, *agm*, s. 51.

³⁰ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul, 1977, s. 155.

2.1.4. Medreselerdeki Görevliler

Medreselerde eğitim öğretimin düzenli şekilde yürütülmesi için çeşitli görevliler bulunmaktaydı. Bunlar:

Müderris: En üst düzey medreseyi bitiren ve medreselerde eğitim öğretimden sorumlu kişiler verilen ünvandır. Sahn medersesini bitiren müderris adayı ilk önce mülazemet defterine kayıt olur ve buradan boşalan en alt düzeydeki bir medreseye atanırdı. Daha sonara yükselerek en üst düzey bir medreseye kadar yükselebilirdi. Müderrisler ayrıcalıklı bir sınıftı. Kadılar gibi idam edilemezlerdi. Sadece bir sitisna olarak 1494 yılında Molla Lütü idam edilmiştir.

2.1.5. Medreselerin Bozulmaya Başlaması

XVI. yüzyılda en parlak devrine ulaşan Osmanlı medreseleri bu yüzyılın sonlarından sonra yavaş yavaş durağanlaşmaya başlamıştır. XVII. yüzyıldan itibaren medreselerdeki bozulma gün yüzüne çıkmıştır.

Koçi Bey'e Göre Medreselerin Bozulma Nedenleri:

2.2. Enderun

Temelleri II. Murad döneminde atılan Enderun mektebi, Fatih döneminde en mükemmel şekline ulaşmıştır.

2.3. Şehzadelerin Yetiştirilmesi

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren şehzadelerin yetiştirilmesine büyük önem vermiştir.

İlköğretim çağına gelen şehzadeye Şeyhülislam tarafından ilk ders verildikten sonra kendisine hoca tahsis edilir ve bu hocadan özel ders olarak yetiştirilir.

Şehzade sancağa çıkacak yaşa geldiği zaman da yanında bir laea rekatında sancağa idareci olarak atanırdı. **III. Mehmet** (BAKILACAK) döneminde şehzadelerin sancağa çıkma usulüne son verinceye kadar tüm şehzadeler sancağa çıkmıştır. Sancakta'da eğitimine devam eden şahzadeler burada bir taraftan eğitim alırken bir taraftan da idari, askeri, siyasi alanlarda tecrübe kazanmışlardır.

Şehzadelerin sancağa çıkma usulü terk edildikten sonra, şehzadeler sarayda kafes usulü dediğimiz bir sitem içerisinde yetişmişlerdir.

2.3.1. İmam-ı Birgivi (1523-1573)

İmam-ı Birgivî 1523 yılında Balıkesir'in Kepsut ilçesinde dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini babası Ali Zeynuddin Efendi'nin yanında yapmıştır. Daha sonra İstanbul'a gelerek ilmini ilerletmiştir. İstanbul'da meşhur semaniye medresesi müderrislerinden ve asrın faziletli kimselerinden olan Ahi-zade Mehmet Muhiddin Efendi'den, sonra da sultan Süleyman'ın Anadolu Kadıaskeri Abdurrahman Efendi'den dersler almıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra onun yanında mülazemetle göreve başlamıştır. Üç yıl süren bu mülazemetten sonra İstanbul'daki çeşitli medreselerde görev yapmıştır. Bir süre de Edirne askeri kassamlığında bulunmuştur. Bu görevinden ayrılarak İstanbul'a gelmiş ve Bayramiye Tarikatı şeyhi Abdullah Karamani'nin müridleri arasına katılmıştır. Hatta şeyhinin tavsiyesi üzerine askeri kassamlık görevinde iken kazandığı paraları geri sahiplerine iade etmiştir. Birgivî her meselede kur'an ve sünnetten deliller aramıştır. Bu durumunu yakından müşahade eden II. Selim'in hocası Ataullah Efendi, onu Birgi'de yaptırdığı medresenin müderrisliğine tayin ettirmiştir. Bu vesile ile Birgi'de kendi mektebini kuran İmam-ı Birgivî burada ömrünü, talebe yetiştirmek, vaaz vermek ve kitap yazmakla geçirmiştir. Birgivî'nin *zühdi* bir ahlak yaklaşımı ile ortaya koyduğu fikirleri ve İslâmı yaşamadaki samimiyeti fikirlerinin toplum tarafından kabulünü kolaylaştırmıştır. Kur'an ve sünnetten ayrılmama hususunda hassas olan Birgivî 1573 senesinde Birgi'de vefat etti³¹.

İmam-ı Birgivî toplum hayatında gördüğü bozuklukların dinden sapması neticesinde ortaya çıktığına inanıyordu. O bunların ortadan kaldırılmasının tek çaresinin dini yeterince yaşamakta görmüş ve bu çerçevede tavsiyelerde bulunmuştur³². Onun din anlayışı temel çizgi itibariyle, İslâm'ın esaslarında mevcut olmayıp sonradan halk arasında çeşitli sebeplerle zuhur eden bir takım dinî vasıflı uygulama(bid'at)lara karşı çıkmak ve bunları temizlemek şeklinde özetlenebilir. İmam-ı Birgivî tasavvufa da mesafeli durmuştur. Fakat o, Ehl-i sünnet esaslarına bağlı tasavvuf büyüklerine değil tasavvuf adına bid'at ve hurafe ortaya çıkaran sözde mutasavvıflara karşı çıkmıştır. Kur'an ve sünnete tam bağlı olan İmam Birgivî, Kur'an'ın para karşılığında okunup okutturulması ve herhangi bir dini görevden para alınmasını da hoş karşılamamıştır. Bu konuda zamanın âlimleriyle yazılı ve sözlü münazaralara girmiştir. Hatta

³¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı'da Düşünce Hayatı (XIV-XVII. Yüzyıl)*, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi-II*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul, 1999, s. 185; Semiramis Çavuşoğlu, *The Kadizâdeli Movement: An Attempt of Şeri'at-Minded Reform in the Ottoman Empire*, Princeton University(Ph.D), 1990, s. 48.

³² *Birgivî Vasiyetnamesi Kadızade Şerhi*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 232; Fahri Unan, "Dinde Tasfiyecilik Yahut Osmanlı Sünniliğine Sünni Muhalefet: Birgivî Mehmet Efendi", *Türk Yurdu*, S. 36, Ankara, 1990, s. 33, 34.

devrin şeyhülislamı ve en güçlü şahıslarından olan Ebu's-Suûd Efendi ile zaman zaman karşı karşıya gelmiştir. Bilhassa Birgivî, Şeyhülislam Ebu's-Suud Efendi'nin para vakfını caiziyeti konusunda kaleme aldığı "*Risale Fi Vakfi'l Menkuli Ve'n Nükudi*" isimli risalesine karşı bir reddiye olarak "*es-Seyfü's Sarim Fi Adem-i Cevaz-i Vakfi'l Menkul-i ve'd Derahim*" adlı risalesinde, Ebu's-Suûd'un para vakıfları konusundaki görüşlerini şiddetle reddetmiştir.

Şüphesiz ki bir şahsın ilmi durumunu ortaya koyan önemli ölçülerden biri, onun yetiştirdiği talebeleri, diğeri de yazdığı eserlerdir. Birgivî kendi din anlayışını ahlak, akaid, tefsir ve hadis gibi çeşitli dallarda yazdığı kitap ve risaleler ile ortaya koymaya çalıştı. Asıl şöhretini ise *Tarikat-ı Muhammediyye* diye bilinen *et-Tarikatü'l Muhammediyye fi's-Sireti'l-Ahmediyye* adlı eseriyle yapmıştır. Bu eser başta olmak üzere yazmış olduğu diğer eserler İmam-ı Birgivî'nin ilmi cihetini bize gösterir³³. Birgivî, gerek yaptığı çalışmaları ve gerekse fikirleri ile devrinden itibaren birçok âlimin ilgisini çekmiştir. Onun şöhreti sadece doğup büyüdüğü ve yetiştiği bölgeyle sınırlı kalmamış, kısa zamanda büyük Osmanlı Devleti'nin her tarafına yayılmıştır. Birgivî'nin ölümünü takip eden yıllarda Mısır, Mekke ve Medine gibi yerlerde, gerek kendisine gerekse eserlerine duyulan hayranlığı dile getiren şiirler terennüm edildiğini görmekteyiz³⁴. Bunlar sadece şair değil aynı zamanda bilim adamıdır. Bundan şunu anlıyoruz ki, XV ve XVI. yüzyıl Osmanlı ilmi, kendi içerisinde gelişmemiş, tüm İslam âlemi ile etkileşim içerisinde de olmuştur.

3. Geçiş Dönemi Eğitim ve Yenileşme Hareketleri(1699-1839)

II. Viyana kuşatması sonrası başlayan askeri yenilgiler ve arkasından imzalanan 1699 Karlofça antlaşması Osmanlı askerî alanda bozuklukları günyüzüne çıkarmıştır. Bu durum üzerine Osmanlı devlet adamları askeri alanda başladıkları ıslahatlara hız vermişlerdir.

3.1. Geçiş Dönemi Eğitime Katkı Sağlayan Şahsiyetler

3.1.1. Kâtip Çelebi (Hacı Halife / 1609-1658)

XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Kâtip Çelebi özellikle tarih ve coğrafya olamka üzere birçok alanda Türk eğitimine katkı sağlamıştır.

³³ Ramazan Ayvalı, "İmam Birgivî'nin İlmi Şahsiyeti", *Birgivî Sempozyumu*, Ankara, 1994, s. 24-30; Ocak, a.g.m., s. 185.

³⁴ Hüseyin Elmalı, "Mısır, Mekke ve Medine Âlimlerinin Birgivî Hakkında Yazdığı Şiirler", *Birgivî Sempozyumu*, TDV Yayınları, Ankara, 1994, s. 83.

3.1.2. Erzurumlu İbrahim Hakkı (1703-1780)

XVIII. yüzyılın önemli şahsiyetlerinden birisi olan İbrahim Hakkı 15'e yakın eser kaleme almıştır. Bunlardan en meşhuru Divan ve Marifaetnâme isimli eseridir. İbrahim Ahkkı astronomi, fizik, sosyoloji olmak üzere birçok bilim ile ilgilenmiştir.

3.1.3. İlköğretim

Rüştiyeler

Darülmuallimin-i Rüştiye:

Darülmuallimin-i Sıbyan:

3.1.4. Ortaöğretim

Rüşdiye okullarında Fransızcanın zorunlu dersler arasına alınması Abdülhamit döneminde altı kez, ikinci meşrutiyet döneminde üç kez sadrazamlık yapan Mehmet Sait Paşa'nın(1838-1914) girişimleri ile olmuştur. Bu ders müfredatı ile Osmanlı Devleti'nin yabancı dil eğitiminde ne derece başarılı olduğunu bilemiyoruz. Fakat II. Abdülhamit döneminde İzmir Rüşdiyesinde okuyan Halit Ziya Uşaklıgil, anılarında Rüşdiye mektebini bitirenlerin Arapça, Farsça konuşup okuyamadıklarını ifade ederek Rüşdiye öğrencilerinin başarısızlıklarından bahseder³⁵.

İdadiler

Orta öğrenimin ikinci kademesi niteliğindeki rüşdiyelerin bir üst eğitim kurumu olan idadilerin Osmanlı sınırlarında yaygınlaşmaya başlaması 1882 ile 1892 yıllarını kapsamaktadır. Bu yaygınlaşma ile beraber; Sultan II. Abdülhamit'in saltanatının sonlarına doğru ülke genelinde rüşdiye sayısı 619, idadi sayısı 109'a, buralarda okuyan öğrenci sayısı 60 bine³⁶ ulaşmış durumdaydı. 1898-1899 yıllarına ait Rüşdiye ve idadi ders programı içerisinde ilk sene 1 saat Arapça dersi verilmektedir. İkinci sene Arapça ders saati ikiye çıkarılmakta, Arapçaya ilave olarak bir saat de Farsça dersi verilmektedir. Üçüncü ve dördüncü sene Arapçaya ilave olarak 3 saat Fransızca dersi dikkat çekmektedir.

³⁵ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 84.

³⁶ Rüşdiye 40 bin, idadi 20 bin civarında.

Fransızca ders saati 5, 6 ve 7. sınıflarda artırılmaktadır. Farsça dersi ise 5, 6 ve 7. sınıflarda verilmemektedir³⁷.

Sultaniler

İdadi seviyesinde eğitim veren Sultaniler ise Fransızca ve Türkçe eğitim veren kurumlar niteliğindedir.

Yabancı dil öğretimi için uygulanan denemelerin başarısızlığı üzerine özellikle İstanbul'da hem iyi düzeyde yabancı dil öğretecek hem de devletin sivil kadro ihtiyacını karşılayacak bir okul açılması için çalışmalar yapıldı. Bu çalışmalar sonrası, Fatih döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu kaliteli devlet adamlarını yetiştiren "Enderun Mektebi" niteliğinde, "Galatasaray Sultanisi" adıyla bir okul 1868'de eğitime başladı. Galatasaray Sultanisinde modern anlamda Fransızca eğitimi yapılmaktaydı. Fransız hocaların da görev aldığı bu okul, verdiği yabancı dil eğitiminin kalitesiyle kısa zamanda kendisini Avrupa'ya da kabul ettirdi. Bu okuldan mezun olanlar mükemmel derecede Fransızca bilmekteydi. Sonraki yıllarda okul programına seçmeli olarak Arapça, Farsça, Ermenice, Latince, Rumca, Bulgarca, İngilizce, İtalyanca, Almanca dersleri kondu. 1 Eylül 1868'de açılan Galatasaray Sultanisi Türkiye'de yabancı dil öğretimi açısından bir dönüm noktası oldu. Bu lisenin diğer bir özelliği ise orta öğretim düzeyinde yabancı dille öğretim yapan ilk devlet okulu olmasıdır. Bu okulda Müslüman ve Gayrimüslim öğrenciler beraber eğitim görmüşlerdir³⁸.

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren açılmaya başlayan okullara konan Fransızca dersi ile 1821 sonrası Bab-ı Âli Tercüme Odasında verilen yabancı dil eğitiminin yetersiz kalması ve yabancı dil bilen personele olan ihtiyacın da artmaya başlaması üzerine, yabancı dil bilen personel yetiştirmek amacı ile sadece lisan öğretimi ağırlıklı eğitim yapan Lisan Mektebi'nin açılması gündeme geldi. Osmanlı Devleti, klasik dönemde medreselerde Arapça ağırlıklı dersler vererek medreselerin eğitim dilini Arapça haline getirmişti. Batılılaşma hareketlerinin başlamasıyla da Batı dillerinden birini eğitim müfredatına koymuştu. Böylece hem Arapça hem de Batı dillerinden birisi, özellikle Fransızca, Osmanlı mekteplerinde okutulmaya başlandı. Fakat bu diller okutulsa da istenilen başarı elde edilmemiş olmalı ki, Maarif-i Umumiye Nazırı Kemal Efendi, 3 Mart 1866 tarihli tezkeresinde rüşdiye mekteplerinde Arapça ve

³⁷ Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980, s. 152, 167; Yahya Akyüz, *age.*, s. 202.

³⁸ Özcan Demirel, *Yabancı Dil Öğretimi*, Pegem Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 7; Cahid Baltacı, "Eğitim sistemi", *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 268.

Farsçanın okutulduğunu, Fransızca öğrenmek isteyen bazı öğrencilerin Galata ve Beyoğlu'nda bulunan yabancı okullara gittiklerinden bahsederek, Lisan Mektebi'nin açılmasının zarureti dile getirdi. Böylece okulun açılması için ilk adımlar atılmış oldu. Maarif-i Umumiye Nazırı Kemal Efendi'nin bu tezkeresine 26 Mart 1866'da verilen onayla Lisan Mektebi, 20 kadar öğrenci ile birlikte eğitim hayatına Fransızca ile başladı³⁹. 24 Haziran 1867'de Maarif ve Maliye nezaretlerine yazılan bir yazıda okulun ikinci yılında mektebe 15 öğrenci daha alınacağından bahsedilerek okulun 25 bin kuruş olan tahsisatı da 40 bin kuruşa çıkarıldı. Yine aynı tarihte yapılan bir düzenleme ile okula devam eden ve devamsızlık yapmayan öğrencilere istedikleri birimlerde memur olmaları usulü de getirildi⁴⁰. Bu uygulamayla öğrencilerin verimliliklerinin arttırılacağı düşünülmüştür. Bu amaçla öğrencilere "varaka-i müşevvike" olmak üzere birer kıt'a rû'ûs-ı hümayûn verilmesi de kararlaştırılmış ve 29 Haziran 1867'de 12 öğrenciye rû'ûs verilmiştir⁴¹.

Lisan Mektebi ilk başlarda sadece Fransızca öğretimi için açılmışsa da Osmanlı bürokrasisinin pratik ihtiyaçları için okula Rumca, Bulgarca ve Ermenice gibi yeni dersler ilave edilmiştir. 1869 yılında okulun öğrenci sayısı 662'ye ulaştı. Fakat tüm bunlara rağmen lisan okulu kısa bir süre sonra kapandı. Lisan Mektebi, 1879 tarihinde Fransızcanın yanında Arapçanın da okutulması kaydı ile ikinci defa açıldı. Okulun eğitim süresi de 4 yıl olarak belirlendi. Arapça ve Fransızcanın yanı sıra Rumca, Slavca, Ermenice, İngilizce, Almanca ve Rusça da programa dâhil edildi. Bu dillerden Arapça ve Fransızca yanında her öğrencinin Rumca ve Ermeniceyi de öğrenmeleri mecbur tutulmuş, diğer dillerin öğreniminin ise öğrencilerin isteğine bağlı olması kararlaştırılmıştır. Lisan mektebi ikinci açılışından sonra da bilinmeyen bir nedenle tekrar kapandı. Daha önceleri iki defa açılıp kapanan Lisan Mektebi, 1883 tarihinde yeniden, üçüncü defa açıldı. Mektebin bu defa açılmasındaki amaç, Bab-ı Âli Tercüme Odası'nda bulunan mütercimlerin azalması, evrakların birikmesi, Fransızca bilen personelin azalması gibi nedenlere bağlanmaktadır. Üçüncü defa açılan Lisan mektebine öncelikle Bab-ı Âli Tercüme Odası ve Mektûbî-i Hariciye Odası'nda bulunan ve yaşları 25'i geçmeyen memurların alınmaları düşünülmüştür⁴².

Lisan mektebinin üçüncü kez açılması ile dil öğrenimine biraz daha özen gösterilerek bütün genç memurların burada derse girmeleri sağlandı ve dil öğrenmeleri için dairelerince teşvikler yapıldı. Böylece Lisan Mektebi'ne gös-

³⁹ BOA, *İrade Dâhiliye*, 38078.

⁴⁰ BOA, A.MKT. MHM, 385/70.

⁴¹ BOA, A.MKT. MHM, 385/60.

⁴² Sezai Balcı, "Osmanlı Devletinde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVII, S. 44, Ankara, 2008, s. 86-89.

terilen özen kısa sürede sonuç vermiş ve okulun birinci sınıfına 160 öğrenci kaydını yaptırmıştır. Okula gösterilen bu rağbet sonucu birinci sınıflar, 12 Ocak 1885 tarihinde iki şubeye bölünmüştür. Lisan Mektebi eğitim ve öğretimi devam ederken bazı öğrencilerin okula devam etmedikleri anlaşılmış ve bunların memuriyet yaptıkları ilgili dairelere uyarılarda bulunulmuştur⁴³. Yapılan bu uyarıların etkisi olsa gerektir ki okulun öğrenci sayısı 1303 Devlet Sâlnâmesi'ne göre 550'ye çıkmıştır⁴⁴.

Lisan Mektebi'nde Fransızca gramer ve tercümeleri; konuşma ve yazma başta olmak üzere tarih, coğrafya, edebiyat, kamu yönetimi, uluslar arası anlaşmalar, devletler hukuku, ekonomi gibi geniş bir perspektifi kapsayan dersler okutuldu. Okulun, 1892 sonunda yapılan sınavlarında Maarif Nezareti tarafından görevlendirilen Sırrı Bey, özellikle son sınıf öğrencilerinin çok iyi Fransızca öğrenmiş olduklarını belirtmiş ve bu öğrenciler içinde Fatih Polis Komiseri olan Osman Efendi'nin adını vermiştir. Yine aynı belgede Sırrı Bey okulun ders programına Arapça ve Farsçanın eklenmesinden duyulan memnuniyeti de dile getirerek okula yakın bir zamanda Almanca, Rusça ve İngilizce sınıflarının da açılacağını belirtmiştir⁴⁵.

Tablo 3: Lisan Mektebinde Okutulan Dersler

Sınıflar	Okutulan Dersler
Birinci Sınıf	Tahrir, Mebâdî-i Ta'lim-i Lisân, Tasrîf-ü Ef'âl, Teşkil-i Ezmine Cetveli, Cem'in Teşekkülü, Mükâlemât
İkinci Sınıf	Larus'un (Larousse) Muhtasar Ta'lim-i Lisanı, Mükâleme (Me'badî), Mekâtib-i Müsta'mele, Ezber, Suret-i İbtidâiyede Dikte, Ma'lûmât-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye
Üçüncü Sınıf	Nahv (Prefix, Sorfix, Elfâz-ı Müştereke), Fransız Lisanına Mahsus İfade, Tashih-i Mükâleme, Ezber, Terkid-i İbare (Mekâtib ve Hikâyât ve ilh.), Asâr-ı Müntehibe (Mekâtib, Tarih, Edebiyat, Usul-i İdare), Mükâlemât ve Mekâtib-i Müsta'mele'nin Fransızca'dan Türkçe'ye Tercümesi

⁴³ BOA, BEO, 64/4755.

⁴⁴ Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye (1303), Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1303, s. 322.

⁴⁵ BOA, Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği, 26/9, Sezai Balcı, agm., s. 93.

Dördüncü Sınıf:	Tahlil-i Nahvi, Elfâz-ı Müterâdife, Nahv (İstisnâ'at), Üslûb ve Terkib-i İbare, Üslûb ve Mecâzât ve İsti'ârât Kavanini, Asâr-ı Müntehibe, Ta'lim-i Mekâtib, Muhâberât, Usul-i İdareye Dair Raporlar, Asâr-ı Müntehibe, Raporlar, Arzuhaller, Tarih, İlm-i Servet, Usul-i İdare, Hukuk-ı Düvel, Mu'âhedât, Evrak-ı Siyasiyye, Fesâhata Dair Asâr, Usul-i İdareye Mahsus Nümûne-i Muhâberât, Aynı Mevaddın Fransızcası'ndan Türkçe'ye ve Türkçe'den Fransızca'ya Tercümesi
Beşinci Sınıf:	Belâgatın Müntehâ-yı Tahsili, Usul-i Müzâkerât ve Muhâkemât Tahsili, Kavâid-i Belâgatın Fransız Lisanına Tatbiki, Terkib-i İbare, Redd-i Cevab ve Hitâb Tecrübeleri, Mesâil-i İlmiyye ve Fenniyye Dair Nutuklar, Dördüncü Sınıf Derslerinin İkmâli, Aynı Mevaddın Fransızcası'ndan Türkçe'ye ve Türkçe'den Fransızcaya Tercümesi ⁴⁶

Birkaç defa açılıp kapatılan Lisan Mektebi, 18 Ağustos 1892 tarihinde Hariciye Nazırı Mehmet Sait Paşa ve Sadrazam Cevat Paşaların istenilen başarı sağlanamadığı yönündeki gerekçeli tezkereleri ile tamamen kapatıldı. Lisan mektebinin kapatılmasından sonra yerine Mekteb-i Ali-i Diploması adıyla başka bir okulun açılmasına karar verilmişti. Fakat Lisan Mektebi yerine açılması düşünülen Mekteb-i Ali-i Diploması'nın Beşiktaş'ta açılması için hazırlıklar yapılmışsa da daha sonra bu teşebbüsten de vazgeçilmiştir⁴⁷.

3.1.5. Yükseköğretim

Daru'l Fünun:

4. Meşrutiyet Dönemi(1876-1923)

1876 yılında Kanun-i Esasın ilanı ile Osmanlı Devletinde meşrutiyet dönemi başlamıştır. Bu dönemde eğitim alanında birçok yenilikler hayata geçirilmiştir.

⁴⁶ *Sâlnâme-i Nezaret-i Hariciye 1301*, (Yay. Haz. Ahmet Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul, 2003, s. 460.

⁴⁷ Sezai Balcı, *agm*, s. 94.

4.1. Meşrutiyet Dönemi Eğitime Katkı Sağlayan Şahsiyetler

4.1.1. Emrullah Efendi (1859-1914)

4.1.2. Abdullah Cevdet (1869-1932)

Osmanlı döneminde Batıcılık akımının ve II. Meşrutiyet döneminin önde gelen şahsiyetlerindendir.

4.1.3. Ziya Gökalp (1876-1924)

4.1.4. Prens Sebahattin (1879-1948)

4.1.5. Satı Bey (1880-1969)

Batı pedagojisine dayalı bilimsel bir eğitim anlayışının Osmanlı ve Türkiye’de yerleşmesinde etkili oldu.

4.1.6. Ethem Nejat (1883-1921)

4.1.7. İsmail Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978)

5. Yaygın Eğitim Kurumları

Cami ve Mescitler:

Tekke ve Zaviyeler:

Kütüphaneler:

Loncalar:

Kıraathaneler:

6. Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımları

6.1. Osmanlıcılık

6.2. İslamcılık

6.3. Batıcılık

6.4. Türkçülük

6.5. Turancılık

7. Osmanlılarda Azınlık ve Yabancı Okullar

Osmanlı Devleti farklı etnik köken ve dini inanca sahip unsurların bir arada yaşadığı bir ülkeydi. Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler de Osmanlı idaresinde yaşayan farklı etnik kökendeki topluluklardan biriydiler⁴⁸. Her etnik ve dini inanca sahip topluluk Osmanlı sistemi içerisinde rahat ve barış içerisinde yüzyıllar boyu yaşamışlardır. Bu arada rahat bir şekilde eğitim ve öğretim faaliyetlerine de devam etmişleridir. Osmanlı topraklarında yabancılar tarafından açılan okulları azınlıklar ve yabancılar tarafından açılan okullar olarak iki grupta değerlendirebiliriz.

7.1. Azınlık Okulları

Katolik mezhebine mensup olan Hristiyanlar, Katolik mezhebinin Osmanlı Hristiyanları arasında yayılması için çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Bu yöntemlerden birisi de okul açarak Hristiyanlığın yayılmasını sağlamaya çalışmalarıdır.

7.1.1. Rum Okulları

Rumların İstanbul'da fetihten önce de okulları bulunmaktaydı. Daha çok kiliselere bağlı olarak devam eden bu okullar, fetihten sonra da varlıklarını devam ettirmişlerdir.

7.1.2. Ermeni Okulları

Her türlü dini ve içtimai serbestliğe sahip olan Ermenilerin ise XVIII. yüzyılın sonlarına kadar ciddi anlamda bir eğitim kurumları yoktur. Ermeniler genelde bu tür ihtiyaçlarını kiliselerde ve özel eğitim şeklinde gidermişlerdir. Fakat XIX. yüzyıl ile birlikte Avrupalı Katolik misyonerlerden etkilenen Ermenilerin de Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kendi okullarını açmaya başladıklarını görmekteyiz.

7.1.3. Yahudi Okulları

7.2. Yabancılar Tarafından Açılan Okullar

Osmanlı sınırları içerisinde açılan yabancı okullar misyonerlik faaliyetlerinin bir sonucudur. Avrupa karşısında yüzyıllar boyu egemenlik ve üstünlük kurmuş olan Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve yıkılmasında Avrupalı

⁴⁸ Ayten Sezer Arıç, "Osmanlı Eğitim Sisteminin Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşuna Tepkisi", *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler*, C. I, Kayseri, 2009, s. 254.

misyonerlerin büyük payı olmuştur. Misyonerler diğer coğrafyalarda olduğu gibi Osmanlı coğrafyasında da Hristiyanlık fikir ve düşüncesini yaymak için işe koyulmuşlardır. Bu fikir zamanla Doğu Hristiyanlarını esaretten kurtarma amaç ve emeline dönüşmüştür. Misyonerliğin nihai hedefi tüm dünyanın Hristiyanlaştırılmasıdır. Şayet bu mümkün olmazsa Hristiyanlık dışında kalan insanları kendi dinlerinden soğutmak, şüpheyi düşürmek ve sonraki nesiller yoluyla da tamamen dinlerinden döndürmektir⁴⁹. Misyonerlerin Anadolu ve İstanbul'a gelmeleri 13. yüzyıla kadar iner. Osmanlı topraklarına ilk gelen misyonerler ise Katoliklerdir. Fransız olan bu misyonerler başlangıçta İstanbul'daki azınlıklar ile ilgilenmeyi tercih ettiler. Daha sonra Anadolu'nun her tarafına yayılarak Hristiyan topluluklar ile yakından ilgilendiler. Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren ikinci grup misyonerler Protestanlar olmuştur⁵⁰.

Papalık misyonerlik faaliyetlerini daha düzenli yürütebilmek için 1662'de Misyon Bakanlığı'na kurmuştur. Bunun ardından Paris'te Dış Misyonlar Papaz Okulu kurulmuştur. Bu okulda eğitim gören din adamlarının bütün masrafları doğrudan papalık propaganda dairesince karşılanmıştır. Bu safhadan sonra Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıklar üzerindeki Katolik misyoner faaliyetleri biraz daha artmıştır. Katolikler sadece İstanbul'da misyonerlik yapmıyorlardı. Onlar Anadolu'nun her tarafına yayılarak Hristiyanların yaşadıkları yerlerde Katolik propagandasını artırmışlardır. Mesela Sivas ve çevresinde faaliyet gösteren doktor, rahip, papaz kılığındaki misyonerler köy köy dolaşarak halkı Hristiyanlaştırmak istediklerinden dolayı Sivas dışına çıkarılmaları hususunda 16 Ağustos 1708 tarihinde hüküm gönderilmiştir⁵¹.

Katolik mezhebine mensup olan Hristiyanlar, Katolik mezhebinin Osmanlı Hristiyanları arasında yayılması için çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Bu yöntemlerden birisi de okul açarak Hristiyanlığın yayılmasını sağlamaya çalışmalarıdır. İlkokul açma ayrıcalığına sahip ilk Avrupalı devlet Fransa olmuştur. Daha sonraki dönemlerde birçok devlet, Osmanlı sınırlarında okul açma ayrıcalığını elde etmiştir. Böylece Osmanlı sınırlarında açılan okul sayısı hızla artmıştır⁵².

⁴⁹ İbrahim Erdal, "Amerikan Belgelerine Göre; Ermeni Milliyetinin Oluşumunda Yabancı Devletlerin ve Yardım Kuruluşlarının Rolü", *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler*, C. 2, Kayseri, 2009, s. 350.

⁵⁰ M. Metin Hülagü, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Çerçevesinde Türkiye", *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler*, C. 3, Kayseri, 2009, s. 98.

⁵¹ BOA, C. DH, 133/6602.

⁵² Ersoy Taşdemirci, "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar" *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, Kayseri, 2001, s. 14, 15.

BEŞİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK EĞİTİMİ

1. Milli Mücadele Dönemi Eğitim Faaliyetleri

Anadolu başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasının işgali üzerine işgale karşı Anadolu insanı birlik içerisinde hareket ederek düşmanı temizlemek için büyük bir mücadele vermiştir. Bu süre zarfında eğitim ve öğretim faaliyetleri devam etmiştir.

2. Tek Parti Dönemi Eğitim Faaliyetleri (1923-1950)

Cumhuriyetin ilanından sonra eğitim ve öğretim alanında bir takım yeni düzenlemeler yapıldı.

Tablo 4: Cumhuriyetin İlk Yıllarında Okullaşma Oranı(meb.gov.tr.)

1923	Okul	Öğretmen	Öğrenci	Nüfusa Oranı
İlköğretim	4.994	10.238	341.941	%2,6
Ortaokul	72	796	5.905	%0,05
Lise	23	513	A241	%0,01
Mesleki Okul	64	583	6547	%0,054
Toplam	5.053	12.130	355.634	%2,96

6.1. Yatılı İlköğretim Bölge Okulları

Tablo 5: 1923-2003 yılları Arası Okullaşma Oranı (meb.gov.tr.)

Öğretim Yılı	Okul Sayısı	Kız Öğrenci	Erkek Öğrenci
1923-1924	4.894	62.954	273.107
1933-1934	6.383	205.922	385.247
1943-1944	12.182	315.615	680.384
1953-1954	17.948	657.874	1.104.477
1963-1964	27.775	1.380.492	2.181.648
1973-1974	40.327	2.339.379	2.984.655
1983-1984	47.355	3.035.131	3.465.408
1993-1994	49.599	3.092.337	3.433.959
2003-2004	36.114	4.921.343	5.558.195

Okul Türleri

1. Genel Lise
2. Anadolu Lisesi
3. Fen Lisesi
4. Sosyal Bilimler Lisesi
5. Anadolu Öğretmen Lisesi
6. Anadolu Kız Meslek Lisesi
7. Sağlık Meslek Lisesi
8. Güzel Sanatlar ve Spor Lisesi
9. Açık Öğretim Lisesi
10. Çok Programlı Lise
11. Tarım Meslek Lisesi
12. Anadolu Tapu Kadastro Meslek Lisesi
13. Anadolu İletişim Meslek Lisesi
14. Anadolu Meteoroloji Meslek Lisesi
15. Askeri Lise
16. Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi
17. Erkek Teknik Lisesi
18. Anadolu Denizcilik Meslek Lisesi
19. İmam Hatip Lisesi
20. Ticaret Meslek Lisesi
21. İşitme Engelliler Meslek Lisesi
22. Anadolu Aşçılık Meslek Lisesi
23. Endüstri Meslek Lisesi
24. Adalet Meslek Lisesi

3. Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme

1981 YÖK(Yükseköğretim Kanunu) ile öğretmen yetiştirme Milli Eğitim Bakanlığı ve üniversitelere bağlı olarak eğitim öğretim yapan enstiti, akademi ve fakültelerde yetiştirilmekteydi. 1982 yılından itibaren öğretmenlik eğitimi üniversiteler tarafından vermeye başlamıştır. 1989-1990 eğitim öğretim yılından sonra da tüm öğretmen yetiştiren kurumların eğitim süresi dört yıllık süreye ve lisans düzeyine çıkarılmıştır. Eğitim fakültelerinde 1998-1999 eğitim öğretim döneminden itibaren yeni bir yapılanmaya gidilmiştir.